

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

NAİBƏ AKİF qızı ƏLİYEVƏ

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ FİTONİM TƏRKİBLİ
FRAZELOGİZMLƏRİN LİŊVİSTİK TƏHLİLİ

İxtisaslaşma: HSM – 060201 – Dilşünaslıq (ingilis dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____
Samirə Arif qızı Məmmədova
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

BAKI – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ 3

I FƏSİL. FRAZELOGİZM LİŦQVİSTİK TƏDQİQAT OBYEKTİ KİMİ.. 7

1.1 FRAZEOLQJİ VAHİDLƏRİN YARANMA SƏBƏBLƏRİ VƏ TƏSNİFAT PRİNSİPLƏRİ 7

1.2 FRAZEOLQJİ VAHİDLƏRİN SEMANTİK VƏ KONSEPTUAL DİNAMİKASI 23

II FƏSİL. İNGİLİS DİLİNDƏ FİTONİM TƏRKİBLİ FRAZEOLQJİ

VAHİDLƏRİN LİŦQVOSTİLİSTİK TƏHLİLİ..... 41

2.1. İNGİLİS DİLİNDƏ FİTONİM TƏRKİBLİ FRAZEOLQJİ VAHİDLƏRİN LEKSİK –
SEMANTİK VƏ STRUKTUR TƏHLİLİ 41

2.2. İNGİLİS DİLİNDƏ FİTONİM TƏRKİBLİ FRAZEOLQJİ VAHİDLƏRİN ÜSLUBİ
XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN ANALİZİ..... 56

NƏTİCƏ..... 63

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI..... 66

Giriş

Tərkibində bitki adları olan frazeoloji birləşmələr hər bir dildə olduğu kimi ingilis dilində də frazeoloji fondun mühüm hissələrindən biridir. İnsanı əhatə edən obyektiv aləm onun yaşayış tərzinin, rifahının, dolanış yollarının əsasını təşkil edir. Çünki insan yaranışdan bəri öz həyatını sürmək üçün digər yeyinti məhsulları ilə birlikdə bitki məhsullarından da istifadə etməyə başlamışdır. İnsanlar həyatı tək yeməklə keçirmir, eyni zamanda sevincli yaxud da kədərli hadisələrlə əhatələnmiş mənəvi həyat sürürlər. Bütün bunlar isə dildə bitki aləminin timsalında öz əksini tapmışdır

Bitki tərkibli frazeoloji birləşmələr hər bir dildə ünsiyyət aktını təşkil edir, bu ünsiyyət zamanı insanların nitqində bir- birinə qarşı emosional-ekspressiv münasibətini əks etdirir. Ümumiyyətlə dilin frazeoloji sistemi məxsus olduğu xalqın adət- ənənələri, ayinləri, mərasimləri, tarixi-coğrafi şəraiti, mədəniyyəti, əmək fəaliyyəti və təbiətə qarşı münasibəti ilə şərtlənir.

Məlumdur ki, son zamanlar frazeologiya sahəsində aparılan tədqiqatlar ən aktual məsələlərdən biri olmuşdur. Müxtəlif dillərin sistemlərində oxşarlıqların və fərqlərin müəyyən edilməsi mədəniyyətlərarası ünsiyyətə zəmin yaratmaq üçün əhəmiyyətlidir.

Mövzunun aktuallığı Aparılan araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, fitonimlər insanların həyatında nəinki dekorativ və estetik zövq rolunu oynayır, həmçinin dini, simvolik, mifoloji elementlərin ötürülməsində də yaxından iştirak edir. Xüsusilə, nitqdə fitonimik frazeoloji birləşmələrin işlənməsi çox əhəmiyyətlidir, çünki bu komponentli frazeologiya xalqların ruhunu emosionallıq və ekspressivliklə yanaşı ən parlaq və dəqiq şəkildə əks etdirir. Bu da mövzunun aktuallığını sübut edir.

Tədqiqatın işlənmə dərəcəsi. Dissertasiya işinin mövzusunun “Müasir ingilis dilində fitonim tərkibli frazeoloji birləşmələrin linqvistik təhlili” təşkil edir. Tədqiqat işini yerinə yetirərkən aşkar edilmişdir ki, bu mövzu ilə bağlı istər ölkəmizdə istərsə də xarici elmi ədəbiyyatlarda çoxsaylı araşdırmalar, tədqiqat işləri, elmi məqalələr və s. mövcuddur. Bu mövzu ölkəmizdə Ağayeva Günay,

Məlikova Şəfəq və digər dilçi alimlər tərəfindən işlənmişdir. Tədqiqatın nəzəri əsasını leksikologiya və frazeologiya sahəsində aparıcı dilçi alimlərin frazeoloji fond haqqında fikirləri, N.Amosova, V. Vinqradov, A.Kunin, E.Volf, N. Konovalovanın əsərləri təşkil edir. Bununla belə bu qədər araşdırılmasına, haqqında kitabların, elmi məqalələrin, tədqiqat işlərinin yazılmasına baxmayaraq fitonim tərkibli frazeoloji birləşmələr ilə bağlı bir sıra həll edilməmiş məsələlər qalmaqdadır. Təqdim edilən dissertasiya işində floristik komponentli frazeoloji birləşmələrin ingilis dilinin frazeologiyasındakı yeri və rolu, sistem və funksional xüsusiyyətlər baxımından hərtərəfli təsvirinin verilməsinə cəhd edilmişdir.

Dissertasiya işinin obyektı və predmeti. Dissertasiya işinin obyektı müasir ingilis dilində fitonim tərkibli frazeologizmlər, predmeti isə bu frazeoloji vahidlərin yaranması, semantik-linqvokulturoloji xüsusiyyətləri, linqvistik təhlili, işlənmə dairəsidir.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi müasir ingilis dilində fitonim tərkibli frazeoloji vahidlərinin struktur-semantik və tematik-linqvokulturoloji aspektlərdə sistemli linqvistik təhlilini aparmaqdır.

Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələri həll etmək lazımdır:

- ingilis dilində bitki adlarının frazayaratma qabiliyyətini araşdırmaq;
- ingilis dilində bitki adlarının hansı növ frazeoloji qrupda birləşdiyini müəyyənləşdirmək;
- floristik komponentli frazeoloji vahidlərin linqvistik təhlilini aparmaq;
- ingilis dilinin frazeologiyasının tədqiqatçıları tərəfindən frazeoloji vahidlərin xüsusi linqvistik vahid kimi ayrılmasına yanaşmaları təhlil etmək, müqayisə edilən dillərdə frazeoloji vahidlərin struktur və semantik növlərinin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək;
- ingilis dilinin frazeoloji sistemlərinin semantik-linqvokulturoloji xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq;
- ingilis dilinin frazeoloji vahidlərinin tematik və ideoqrafik təsnifatı əsasında müqayisə edilən ana dilində danışanların dünyasının dil

mənzərəsinin frazeoloji sistemində onların formalaşmasının və əks olunmasının ən ümumi qanunauyğunluqlarını müəyyən etmək.

Frazeoloji materialın öyrənilməsinin aspektləri ona əsaslanır ki, müqayisəli təhlil linqvistik formadan məzmunu (semasioloji yanaşma) və ya əksinə, məzmundan dillərdə ifadə olunma tərzinə (onomasioloji və ya kontensiv yanaşma) keçə bilər. Geniş müqayisəli tədqiqatda hər iki yol adətən qarşılıqlı əlaqədə olur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İngilis dilində bitki tərkibli frazeoloji birləşmələrin yaranma yolları və üslubi xüsusiyyətləri haqqında müxtəlif başlıqlar altında yerli və xarici elmi ədəbiyyatlarda çoxsaylı mənbə və materiallar olsa da, bu magistr dissertasiyasında fitonim tərkibli frazeoloji birləşmələrin məzmununda dəyər komponentinin inkişaf dinamikası, ümumilikdə frazeoloji vahidlərin müxtəlif müəlliflər tərəfindən təqdim edilmiş və əsaslandırılmış tədqiqat metodologiyasının tətbiqi təcrübəsi təqdim olunur; bu frazeoloji vahidlərin linqvistik xüsusiyyətləri, onların dildə necə yaranmasından söz açılır.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti müasir ingilis dilində bitki tərkibli frazeoloji birləşmələrin semantik-linqvokulturoloji xüsusiyyətlərinin müqayisəli şəkildə müəyyən edilməsində və təhlilində, analoqların və əhəmiyyətli fərqlərin aşkar edilməsindən ibarətdir ki, bu da frazeologiyanın adı çəkilən növünün tədqiqini yüksək səviyyəyə qaldırılmasında mühüm rol oynayır.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, müasir ingilis dilində floristik tərkibli frazeoloji birləşmələrin necə formalaşmasına dair nümunələr göstərilmiş, azərbaycan dilində də qarşılığı verilmişdir. Göstərilmiş nümunələrin, əldə edilmiş nəticələrin seminarlarda, dərslər, dərslər vəsaiti, lüğətlərin və s. tərtibatlarında istifadə olunması işin praktik əhəmiyyətindən xəbər verir.

Tədqiqat işinin nəzəri və metodoloji bazası. Dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələri tədqiqatın metod və üsullarını müəyyən etmişdir: Tədqiqat işində müşahidə, təsvir, müqayisə, ümumiləşdirmə, identifikasiya və statistik üsullardan istifadə edilmişdir.

Aparıcı metod sözügedən dildə fitonim tərkibli frazeoloji birləşmələri üslubi xüsusiyyətlərini müəyyən etmək üçün istifadə olunan linqvistik metoddur.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Magistr işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Filologiya fakültəsi nəzdindəki “İngilis dillinin leksikologiyası və üslubiyatı” kafedrasında araşdırılmış, müzakirə edilmiş və dissertasiya ilə bağlı bir elmi məqalə çapa verilmişdir.

Tədqiqat işinin strukturu. Tədqiqat işi giriş, 2 fəsil, 4 yarım fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, öyrənilmə dərəcəsi, tədqiqatın məqsədi və vəzifələri, onun nəzəri-metodoloji bazası, elmi yeniliyi, elmi-praktiki əhəmiyyəti, aprobasiyası və strukturu haqqında məlumatlar verilmişdir.

Tədqiqat işinin birinci fəslində frazeologizm linqvistik tədqiqat obyektini kimi araşdırılmışdır. burada frazeoloji vahidlərin yaranma səbəbləri və təsnifat prinsipləri, semantik və konseptual dinamikası öyrənilmişdir.

Tədqiqat işinin ikinci fəslində ingilis dilində fitonim tərkibli frazeoloji vahidlərin linqvostilistik təhlili haqqında məlumat verilmişdir. burada ingilis dilində fitonim tərkibli frazeoloji vahidlərin leksik - semantik struktur təhlili və üslubi xüsusiyyətlərinin analizi təhlil olunmuşdur.

Dissertasiyanın nəticə hissəsi isə hər bir fəsildə aparılmış tədqiqatın yekun müddəalarını, təhlil edilmiş başlıca sualların cavablarını və ümumiləşdirilmiş nəticələri özündə əks etdirir.

I fəsil. Frazeologizm linqvistik tədqiqat obyektı kimi

1.1 Frazeoloji vahidlərin yaranma səbəbləri və təsnifat prinsipləri

İngilis dili dünya dilləri arasında əsas dil hesab olunur. Artıq neçə illərdir ki, ingilis dilini öyrənmək ölkəmizdə də geniş yayılmışdır. Bildiyimiz kimi, ingilis dili min illik tarixə malik bir dil hesab edilir. Bu müddət ərzində insanların müvəffəqiyyətli, məqsədyönlü və gözəl hesab etdikləri çoxlu ifadələr toplanmışdır. Beləliklə, bu ifadələr hesabına dilin xüsusi bir təbəqəsi - frazeologiya, yəni müstəqil mənaya malik sabit ifadələr toplusu yarandı.

Ümumiyyətlə, ingilis dili də daxil olmaqla insan bir dilə mükəmməl yiyələnmək istəyirsə, onu frazeologiyasını bilmədən buna müvəffəq ola bilməz. Frazeologiyanı bilmək həm publisistik, həm də bədii ədəbiyyatı oxumağı son dərəcə asanlaşdırır, bununla yanaşı frazeoloji vahidlərin uyğun, yerində istifadəsi nitqi daha idiomatik edir.

Sözün hərfi mənasında tərcümə olunmayan, lakin yenidən düşünülmən qəbul edilən frazeoloji ifadələrin köməyi ilə dilin estetik tərəfi artır. "Fərqli rəng çalarlarının köməyi ilə olduğu kimi, deyimlərin köməyi ilə də dilin informasiya tərəfi dünyamızın, həyatımızın duyğu-intuitiv təsviri ilə tamamlanır" [3, s. 15].

Müasir ingilis dilinin frazeologiyası geniş və əhatəlidir, eyni zamanda bu araşdırmanın hər sahəsi, əlbəttə ki, diqqətəlayiqdir.

Tədqiqat işinin əsas məqsədlərindən biri də bədii və ədəbi mənbələrdən götürülmüş müasir ingilis dilinin frazeoloji vahidlərini öyrənməkdir. Frazeologiyanın öyrənilməsinin bu hissəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki frazeoloji vahidlərin əksəriyyəti həm ingilis, həm də digər dillərdəki bədii ədəbiyyatlardan götürülmüşdür.

"Frazeoloji vahidlərin öyrənilməsinin etimoloji tərəfi, bu və ya digər frazeoloji ifadənin götürüldüyü xalqların mədəniyyətini və həyatını daha dərinləndirən anlamağa kömək edir" [26, s. 23].

Frazeologizmlər xalqların min illər boyu mənəvi dünyasını, tarixini, ruhunu, mədəniyyətini özündə əks etdirən söz inciləridir. Xalqın qorunub saxlanan milli

düşüncəsini, təfəkkürünü əks-etdirən adət-ənənələrini, mədəniyyətini, məişətini, fəlsəfi, etik, dini baxışlarını, vətənpərvərliyini məhz frazeologiya özündə əks etdirir. Frazeoloji ifadələr ümumxalq dilində, folklorda daha çox istifadə olunur. Xalq dilinə məxsus frazeoloji ifadələrin qorunub saxlanması və gələcək nəsillərə ötürülməsi ilk növbədə məqalələrdə, dissertasiyalarda, dərsliklərdə, lüğətlərdə öz əksini tapması dilçilərimizin vətəndaşlıq borcudur.

Frazeologiya (yunanca “phrasis” - "ifadə", “logos” - "tədris"), bir dildə sabit birləşmələri öyrənən dilçilik elminin bir sahəsidir. Frazeologiyaya bütövlükdə dildə, müəyyən bir yazıçının dilində, ayrı-ayrı sənət əsərlərinin dilində sabit birləşmələr toplusu deyilir.

Dildəki frazeoloji materialların məcmusu, eyni zamanda bütün bunlar haqqında elm şöbəsi frazeologiya adlanır. Frazeologiyanın iki mənə ifadə etməsi dilçilikdə qüsur sayılır. Dilin leksik tərkibi leksika, leksikadan bəhs edən şöbənin də leksikologiya adlandırıldığı kimi, frazeoloji tərkibi bildirmək üçün frazika, frazika haqqında biliyi isə frazeologiya adlandırmaq lazımdır.

Ümumiyyətlə, dilçilikdə az işlənmiş nəzəri problemlərə hələ də rast gəlinməkdədir; məsələn, leksem və frazemlərin qarşılıqlı münasibəti, frazemlərin nitq hissələrinə olan münasibəti və s. Bütün bu məsələlərin həm xüsusi, həm ümumi dilçilik planında həll edilməsi frazeologiya şöbəsinin qarşısında duran əsas vəzifələrdəndir.

Hər bir konkret dilin frazeologiyası iki planda tədqiq edilir: diaxronik və sinxronik.

1. Diaxronik planda, dilin frazeologiyasının tarixən formalaşması və müasir dövrə doğru yaxınlaşdıqca baş verən semantik və struktur cəhətdən inkişafı öyrənilir.

2. Sinxronik planda isə dilin frazeologiyasının müasir vəziyyətinin semantik və struktur təsviri əks olunur.

Frazeologiya dilçiliyin tam müstəqil şöbəsi kimi, demək olar ki, hələ çox gəncdir. Lakin, bu heç də o demək deyildir ki, frazeologiya problemləri əvvəllər

araşdırılmamışdır. Bu məsələ alimlərin diqqətini öz üzərinə çoxdan cəlb etmiş və beləliklə, frazeologiya “gizli” inkişaf yolu keçmişdir.

Frazeoloji vahidlərin ilk tədqiqatçıları – lüğət tərtib edənlər – leksikoqraflar hesab edilir. Leksikoqraflar bəzi sözlərin mənalarını itirdiyini müşahidə etmişlər. Belə vəziyyət adətən bu və ya digər bir söz bölünməz birləşmə tərkibində olduğu zaman nəzərə çarpmışdır.

Filoloqların diqqətini cəlb edən frazeoloji material ilk dəfə təkcə məcmuə şəklində toplanılmaqla kifayətlənmiş, bunların xüsusiyyətlərinə, mənə və quruluşlarına, müxtəlif tipə malik olduqlarına diqqət yetirilməmişdir. “Rusiyada belə məcmuələr üç yüz il bundan əvvəl meydana gəlmişdir” . [7, s. 49]

Dilçilik ədəbiyyatında, frazeologiyanın tədqiqat obyektindən bəhs edən müəlliflər iki qrupa bölünür:

1. Ümumiyyətlə, hər hansı bir dildə hazır şəkildə olan söz birləşmələrinin hamısını frazeologiya hesab edənlər;

2. Dildə hazır şəkildə olan söz birləşmələrinin hamısını deyil, onlardan nitq və ya dil vahidlərinə ekvivalent olub, komponentləri mənə və quruluşca parçalanmayan qismini frazeologiya adlandıranlar.

Dilçilikdə bunlardan birincisi “geniş mənada frazeologiya”, ikincisi “dar mənada frazeologiya” adlandırılır.

1) Dildə hazır şəkildə işlədilən söz birləşmələrinin hamısını frazeologiya hesab edənlər:

Keçmiş sovet linqvisti, professor L.A.Bulaxovski frazeologiyaya hazır şəkildə işlədilən sitat materialı kimi baxaraq, ümumiyyətlə, fikir mübadiləsi zamanı istifadə edilən sabit söz birləşmələrinin hamısını frazeologiyanın tədqiqat obyektini hesab edib, ona belə tərif vermişdir: “Frazeologiyaya, adətən, dildə mənə cəhətdən parçalanmayan, lakin işlək sitat materialı kimi möhkəmlənən atalar sözləri, məsəllər, yazıçıların “qanadlı sözlər” şəklinə düşmüş ifadələr və bunun kimiləri daxildir. Onlar müəyyən bütövlük təşkil edən söz birləşmələridir” [5, s.93]

Filologiya elmləri doktoru, professor B.N.Qolovinin fikircə isə frazeologizmlər danışan tərəfdən hazırlanmır, onlar dildə hazır şəkildə mövcud olur, hər kəs onlardan hazır şəkildə dil vahidi kimi istifadə edir.

Professor A.İ.Yemifovun tərifində frazeologiyanın tədqiqat obyektı daha da genişləndirilərək, frazeoloji birləşmələrin sırasına idarə ştampları, istehsal-texniki ifadələr və s. daxil edilmişdir.

Rus dili lüğətlərində frazeologiyaya verilmiş tərifdə isə dildəki sabit söz birləşmələrin və ifadələrin məcmusu ilə yanaşı, ədəbi cərəyanlara, müəyyən dövrlərdəki ictimai təbəqələrə və ya qruplara məxsus üslubi ifadələr də frazeoloji vahid hesab olunur.

Rus dilçiliyi üzrə tanınmış məşhur alim, akademik N.M.Şanski frazeologiya üzərində əhəmiyyətli araşdırmalar aparmışdır. N.M.Şanski “frazeoloji ifadə” adı ilə dildəki bir və ya daha artıq vurğu altında deyilən sözlərdən ibarət mənaca tam, söz tərkibi və quruluşca sabit şəkildə işlənən dil vahidlərini nəzərdə tutur.

Akademik A.A.Reformatski, adları çəkilən tədqiqatçıların qeyd etdiklərindən əlavə olaraq, dildəki “spesifik sözləri” də frazeoloji vahid hesab edir və əhalinin müxtəlif qrupunun nitqi üçün xas olan sözləri və söz birləşmələrini “frazeologiya” adlandırır. O, öz dərsliyinin növbəti nəşrində bu meyarı dəyişdirərək, frazeologiyaya aşağıdakı tərifı verir: “Əhalinin sinfi mənsubiyyətinə və ya ixtisasının əlamətinə, ədəbi cərəyanlara və ya ayrı-ayrı müəlliflərə məxsus spesifik söz və söz birləşmələrini frazeologiya adlandırmaq olar”.

A.Reformatskinin bu tərifindəki spesifik sözlər istisna olmaqla, bir sıra başqa dilçilər də frazeologiyayı geniş mənada nəzərdə tuturlar. Filologiya elmləri doktoru, professor Y. M. Qalkina-Fedoruk, akademik Q.Dementiyeva, professor A.P.Mordvilko, dilçi alim S.Q.Qavrin, professor Y.R.Qepner, professor S.A.Fessalonitski, İ.V.Arnold, tədqiqatçı alim L.P.Smit, professor V.N.Telya dildə hazır şəkildə olan sabit söz birləşmələrinin hamısını frazeologiya hesab edirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illərə qədər türkoloji tədqiqatlarda da frazeologiyanın obyektı, əsasən, geniş mənada nəzərdə tutulmuşdur. Bu elmin

öyrənilməsinin vacib tərəfləri bunlardır: frazeoloji vahidlərin sabitliyi, frazeologiyanın ardıcılığı və frazeoloji vahidlərin semantik quruluşu, mənşəyi və əsas funksiyaları.

Frazeologiyanın xüsusilə çətin bir sahəsi, bu mövzuda araşdırma sahəsində böyük təcrübə tələb edən frazeoloji vahidlərin tərcüməsidir.

Frazeologiya, lüğətlərdə frazeoloji vahidləri, öyrənmə üsullarını, təsnifatını və frazeologiyasını - təsvirlərini müəyyənləşdirmə prinsiplərini inkişaf etdirir. Frazeologiyada müxtəlif tədqiqat metodlarından istifadə olunur, buna misal olaraq mənanın komponent təhlilini göstərmək olar.

Dilçilikdə mövcud olan tədqiqat metodları əsasında "uyğun frazeoloji analiz və təsvir üsulları" hazırlanır. Bu metodlara aşağıdakılar daxildir:

1. Eyniləşdirmə metodu ilə frazeoloji vahidləri əmələ gətirən sözlərin və sintaktik quruluşların eyniliyini təyin etmək;

2. Bir növ eyniləşdirmə metodu olan tətbiq üsulu, dəyişənlərin seçimində məhdud olan, müntəzəm seçim və birləşmə nümunələrinə uyğun olaraq formalaşan birləşmələrdən frazeoloji vahidlərin mükəmməl struktur və semantik təşkilatlarını bir araya gətirən metoddur.

Frazeologiya, frazeoloji vahidlərin xüsusiyyətlərindən və öyrənmə üsullarından asılı olaraq dilin frazeoloji tərkibinin müxtəlif növ təsnifatlarını irəli sürür: Frazeologiya tarixinin mövzusu, frazeoloji vahidlərin ilkin, orijinal formalarının və mənalılarının öyrənilməsi, bütün mövcud abidələr üçün mənbələrinin aşkar edilməsi, dilin mövcudluğunun müxtəlif dövrlərində istifadə sahələrinin müəyyən edilməsi, dilin inkişafının müəyyən bir tarixi dövründə frazeoloji kompozisiyanın həcmində və onun sistem sırasının qurulması.

Sabit söz birləşmələrinin ifadəsi üçün olduqca müxtəlif terminlər işlədilir. Bu xaosluq terminoloji rəngarənglik bir sıra müəlliflərin əsərlərində öz əksini tapıb. Leksikoqraf alim S.İ.Ojeqov bu sahədəki fikir müxtəlifliyini və termin çoxluğunu nəzərə alaraq yazır: "Oxşar hadisələrə müxtəlif tədqiqatçılar fərqli adlar vermişdirlər: frazeoloji birləşmələr, frazeoloji ifadələr, sabit tərkiblər, idiomlar və s.

Frazeoloji hadisələri adlandırmaq üçün əsas termin kimi frazeoloji vahid terminini üstün tutmaq lazımdır". [30. s. 38]

Bildiyimiz kimi, "Frazeologiya" termini yunan dilində frazis (nitq) və loqotip (tədris) sözlərindən götürülmüşdür. Bu termin dilin frazeoloji tərkibinin öyrənilməsinə həsr olunmuş dilçiliyin bir hissəsini bildirir, yəni, bu elmin mövzusu frazeoloji vahidlərin semantik, morfoloji və üslubi xüsusiyyətləridir. [21. s. 45]. Frazeologiyanın müstəqil bir dilçilik bölməsi kimi meydana çıxması üçün ilkin şərtlərin məhz stilistika və leksikoqrafiyada hazırlandığını nəzərə almalıyıq. Frazeologiya termini (fransız dilindən) İsveç alimi Ş. Balli (1865 – 1947) tərəfindən gətirilmişdir. O, eyni zamanda, frazeologiya nəzəriyyəsinin əcdadı hesab olunur, çünki birinci növbədə stilistika dərslərində frazeologiya üzrə bir fəsil daxil etmiş, ikincisi, kitablarının ikisində cümlələri sistemləşdirmişdir: "Stilistika haqqında esselər" və "Fransız üslubu" adlı ikinci kitabda Ş. Balli yalnız iki əsaslı fərqli birləşmə qrupunu vurğulayır:

1. Sabit olmayan və əmələ gəldikdən dərhal sonra parçalana bilən birləşmələr;
2. Frazeoloji vəhdət, başqa sözlə frazeoloji birləşmələr, bu birləşmələrdə mütəmadi olaraq eyni fikri ifadə etmək üçün istifadə olunur, müstəqilliyini itirir. [27. S. 88]

Balli eyni zamanda söz birləşmələrini 4 qrupa ayırır: sərbəst, adi, frazeoloji qrup və frazeoloji birləşmələr. O, həmçinin frazeologizmin mövcudluğunu onun semantik xüsusiyyətlərində görür, bununla da idiomlu və idiomsuz sabit söz qruplarını bir-birindən fərqləndirərək ziddiyyətlə üzləşir. [23. s. 21]

Professor V. Flayşer də "frazeologiya" termini adı altında frazeoloji birləşmələrin tədqiqi ilə məşğul olan linqvistik sahəsini hər hansı bir konkret dilin frazeoloji inventarı hesab edir. [38. s. 22]

Qərb dilçiləri frazeoloji vahidləri "idiom" adlandırırlar. Amerikalı dilçi alim, professor Ç. Hokket yazır: "İdiom mənanın mövcud strukturu əsasında müəyyən edilməsi mümkün olmayan tək morfem və ya mürəkkəb formadan ibarət qrammatik formadır". [43. s. 172]

Frazeologiya ayrıca müəyyən bir dilə, hər hansı bir yazıçıya və ya ədəbi əsərə xas olan frazeoloji vahidlər məcmusu adlanır. Frazeologiya dilin frazeoloji tərkibinin öyrənilməsi ilə məşğul olur.

Müstəqil bir dil fənni olaraq, frazeologiya nisbətən son zamanlarda meydana gəldi. Müxtəlif dillərin frazeoloji fondunun hərtərəfli öyrənilməsi linqvistik bir elm kimi frazeologiyanın vəzifələrindən biridir.

Bu elm frazeoloji vahidlərin sabitliyi, frazeologiyanın sistemətik təbiəti və frazeoloji vahidlərin semantik quruluşu, mənşəyi və əsas funksiyaları kimi aspektlərin öyrənilməsindən bəhs edir.

Frazeologiyanın ən çətin sahələrindən biri də frazeoloji vahidlərin dildən-dilə çevrilməsidir ki, bu həmçinin tədqiqat sahəsində böyük təcrübə tələb olunur.

Frazeologiya bununla yanaşı frazeoloji vahidlərin, onların seçilmə, təsnifat və frazeoqrafiya prinsiplərinin - lüğətlərdə təsvirlərin öyrənilməsi metodlarının işlənməsi ilə məşğul olur. Bu elm frazeoloji vahidlərin ilkin, orijinal formalarını və mənalarını öyrənir, mövcud bütün abidələr üçün mənbələrini müəyyənləşdirir. Həm də dilin mövcud olduğu müxtəlif dövrlərdə istifadə sahələrini müəyyənləşdirməyə, eyni zamanda dilin inkişafının müəyyən bir tarixi dövrdə frazeoloji tərkibin həcmələrini və ardıcıl sistemini qurmağa çalışır.

Frazeologiya dilin bir xəzinəsidir. Frazeoloji vahidlər nəinki dilin tarixini, həmçinin ondan istifadə edənlərin xüsusiyyətlərini, mentalitetini, milli xarakterini, mədəniyyətinin və həyatının özünəməxsusluğunu əks etdirir. Bu dil vahidlərini sintaktik cəhətdən dəyişilməz "daşlaşmış elementlər" adlandıran bir sıra tədqiqatçılar olub. Bu sıraya professor U.Vaynrayx, tədqiqatçı alim B.Freyzer, İ.Melçuk, professor F.Nyumeyer daxildir.

Frazeologizmlər dilin yüksək məlumatverici vahidləridir, buna görə də bəzi əsərlərdə belə bir təfsirə rast gəlinib köhnəlmiş hesab edilsə də, "bəzək" kimi qəbul edilə bilməz. Frazeoloji vahidlər hər dildə mövcud olduğundan onlar linqvistik universallardan biridir.

Frazeologiya qrammatika, stilistika, fonetika, dil tarixi, regionşünaslıq və leksikologiya kimi elmlərin məlumatlarının istifadəsi ilə yanaşı öz tədqiqat metodunu tələb edən mürəkkəb bir elmdir. [22, s.5]

Frazeologiyanın obyektini və vəzifələrini nəzərdən keçirərək, digərlərinə nəzərən yeni meydana gələn bu elmin, onlarla əlaqədə olmasına baxmayaraq, artıq leksikologiya və stilistika çərçivəsinə uyğun olmadığını deyə bilərik. Leksikoqrafiyaya gəldikdə isə onun vəzifəsi yalnız frazeoloji vahidlərə daxil olan sözlərin mənasındakı dəyişiklikləri qeyd etməkdir.

Akademik V.Vinoqradov sabit birləşmələr nəzəriyyəsinin inkişafına böyük töhfə vermişdir, "sərbəst birləşmələrə" əlavə olaraq, daha üç birləşmə qrupunu ayırd etmişdir:

1. Frazeoloji yapışmalar mütləq semantik qırılmazlıq və istəyə görə qrammatik və ya sintaktik qırılmazlıq ilə xarakterizə olunur.

2. İkinci qrupa birinci qrup birləşmələrdən komponentlərin daha çox müstəqilliyinə və semantik parçalanmaya görə fərqlənən frazeoloji birliklər daxildir.

3. Son qrupda Vinqradov məhdud uyğunluğu olan sözlərdən ibarət olmasına baxmayaraq dəyişən birləşmələrə ən yaxın olan frazeoloji birləşmələri müəyyənləşdirdi. [9, s.47]

Azərbaycanda da frazeologiya sahəsində xeyli tədqiqat işləri aparılmışdır, bu mövzu ilə əlaqədar bir sıra əsərlər yazılmış, frazeologiyanın ümumi və xüsusi məsələlərinə aydınlıq gətirilmişdir.

Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə "idiomatizm" termini görkəmli dilçi alimlər - B. Çobanzadə ilə F.Ağazadənin birlikdə yazdıqları "Türk qrameri" dərsliyində işlənmişdir.

Frazeologiya problemi Azərbaycan dilçiliyində, əsasən, son dövrlərdə tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. Azərbaycan dilinin frazeologiyası barədə ilk dəfə dilçi alim M. Hüseynzadə öz "Müasir Azərbaycan dili" adlı dərsliyində məlumat vermişdir. Bundan sonra alim S. Cəfərovun Azərbaycan dilinin idiomlarından bəhs edən məqaləsi çap olunmuşdur. Bir qədər sonra onun müxtəlif

illərdə çap olunmuş kitablarında həmin məsələlərdən daha geniş bəhs edilir ki, bu mənbələrdə idiomlara aid hissə müəllifin yuxarıda qeyd etdiyimiz məqaləsinin genişləndirilmiş, əlavələr edilmiş versiyasıdır. O, özünün “Müasir Azərbaycan dilinin leksikası” kitabında idiomlara dair geniş məlumat vermişdir.

Professor S. Cəfərov Azərbaycan dili frazeoloji vahidlərini bir bütöv halda “sabit söz birləşmələri” adlandırır. Bu fikir doğrudur, lakin o, əvvəlcə idiomları “sabit idiomlar” və “qeyri-sabit” idiomlar olmaq üzrə iki qrupa ayırmışdır. Müəllif bundan sonra qeyri-sabit idiomları “qovuşma idiomlar”, “birləşmə idiomlar” və “uyuşma idiomlar” adı ilə üç növə bölmüşdür, lakin bu növlərin qarşılıqlı münasibətlərinin izahında dəqiqlik gözlənilməmişdir.

1958-ci ildə filologiya elmləri namizədi S. Murtuzayevin görkəmli dramaturq M. F. Axundovun komediyalarının frazeologiyasından bəhs edən əsəri çap olunmuş, sonralar həmin əsər müəyyən dəyişikliklərlə yeni adda nəşr edilmişdir. Filologiya elmləri doktoru, professor Ə. Orucovun Azərbaycan dilinin izahlı lüğətinə həsr etdiyi əsərində frazeologiyanın leksikoqrafiya ilə əlaqədar problemlərinə toxunulur. Bir qədər sonra dilçi alim, türkoloq, akademik A. Qurbanovun qiyabi təhsil alan tələbələr üçün frazeologiyanın bəzi məsələlərinə həsr edilmiş “Metodik göstəriş əvəzi” adlı vəsaiti çap olunmuşdur.

1963-cü ildə alim M. Paşayevanın rusca-azərbayanca lüğətlərində rus frazeoloji vahidlərinin, 1965-ci ildə professor B.H.Tahirbəyovun Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş əsərlərində atalar sözləri və zərb-məsəllərin verilməsinə həsr etdiyi namizədlik dissertasiyalarında frazeologiyanın bəzi ümumi məsələlərinə toxunulmuş və müəllif öz mövzuları ətrafında Azərbaycan dilinin idiomlarına, alim K. Əliyevin bədii ədəbiyyatda frazeologiyanın üslub və xüsusiyyətlərinə həsr etdikləri namizədlik dissertasiyasında tədqiqat mövzusu istiqamətində ana dilimizin frazeologiyasından daha geniş bəhs etmişdir.

1967-ci ildə görkəmli dilçi alim, akademik A. Qurbanovun ali məktəb tələbələri üçün yazdığı dərslikdə frazeologiya sahəsi haqqında müəyyən məlumat verilmişdir. 1977-ci ildə nəşr edilmiş “Müasir Azərbaycan dili” kitabı və H. Bayramovun “Azərbaycan dilinin frazeologiyasının əsasları” adlı dərs vəsaiti

azərbaycan dili frazeologiyasının tədqiqi tarixində mühüm hadisədir. Frazeologiyanın obyektı, frazeologizmlərin əlamətləri, məna növləri, onların söz və sərbəst söz birləşmələri ilə əlaqəsi, əmələgəlmə yolları kimi məsələləri öz şərhini geniş şəkildə ilk dəfə bu əsərlərdə tapmışdır.

Frazeoloji mənanın xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, frazeoloji vahidlərin özlərinin tərifı ilə birgə verilməsi məqsədəuyğundur. A.V.Kunin bildirir ki, frazeoloji vahidlər tam və ya qismən yenidən düşünülmüş mənalı leksemlərin sabit birləşmələridir. Frazeoloji vahidlərin ən ümumi xüsusiyyətləri "dil sabitliyi, semantik bütövlük və ayrı-ayrı formalaşma" adlanır [35, s. 42]. Dildə frazeoloji vahidlərin konsolidasiyasında həlledici amil dilin inkişaf meyllərindən birinə - ifadəli olma meylinə uyğun gələn obrazdır.

Alimlər frazeoloji vahidlərin təsnifatı üçün tək bir prinsip inkişaf etdirməyiblər. Bu işdə A.Kunin frazeologiyanı üç hissəyə ayırır: deyimlər, idiofrazematikalar və frazematikalar.

Frazeologiya nədir sualını, sözün əsl mənasında qəbul edilməyən, çox vaxt hərfi tərcüməsi olmayan və mənası, tərkibini təşkil edən ayrı-ayrı sözlərin mənası ilə uyğun gəlməyən sözlərin sabit birləşməsidir deyə cavablandıra bilərik. [17, səh.44] Frazeoloji vahidlərin çox vaxt hərfi tərcüməsi olmadığına görə həmin dilin daşıyıcısı olmayan şəxs üçün onların mənasını başa düşmək olduqca çətinidir. Buna görə xarici dillərdə olan frazeoloji vahidlərin öyrənilməsinə heç bir halda laqeyd qalınmamalıdır. Onlarla tanış olmaq həmsöhbətini daha yaxşı başa düşməyimizə və dilin zənginliyinə daha yaxşı bələd olmaq üçün unikal bir fürsət yaradacaqdır.

Yeri gəlmişkən, bir çox frazeoloji vahid əvvəldən birbaşa məna kəsb edən ifadələrdən yaranmışdır. Belə bir frazeoloji vahidin nümunəsi olaraq aşağıdakı ifadəni göstərmək olar: “to let your hair down” – “özünü sərbəst aparmaq”.

İngilis dilindəki frazeoloji vahidlər aşağıdakı növlərə bölünür:

- Frazeoloji vəhdət • Phraseological unity
- Frazeoloji birləşmələr • Phraseological compounds
- Frazeoloji ifadələr • Phraseological expressions [33. s. 132]

Frazeoloji vəhdət, frazeoloji vahid kimi, ondan ayrı istifadə olunan sözlərin mənalarına tamamilə uyğun olmayan bir nitq növbəsidir. Yəni bir frazeoloji vahid olaraq bir cümlə bir mənanı ifadə edir və ondan müstəqil olaraq istifadə olunan fərqi sözlər tamamilə fərqli bir şərhə sahib ola bilər.

Daha aydın olması üçün bir nümunəyə nəzər salaq: “A piece of cake” bu ifadə sözün əsl mənasında "bir parça tort" kimi tərcümə olunur, lakin frazeoloji vahid olaraq tamamilə fərqli bir məna kəsb edir. Frazeoloji vahid olaraq, təxmin etdiyiniz kimi, hər hansı bir sadə tapşırığı və ya işi qiymətləndirmək üçün istifadə olunur: "Bir parça tort yemək qədər asandır" anlamına gəlir.

Frazeoloji birləşmə, tərkib hissələrindən birinin sərbəst istifadə olunduğu, lakin ikincisinin birincisi ilə birbaşa əlaqəli olduğu bir frazeoloji vahid növüdür. Buna misal olaraq, "black frost" - bu ifadə "qarsız şaxta" kimi tərcümə olunur. "Şaxta" sözü sərbəst şəkildə istifadə olunur və "qara" sözü ilk sözlə sıx əlaqədədir, çünki frazeoloji mahiyyətindən təcrid olunaraq "qara" kimi tərcümə olunur.

Frazeoloji ifadələr tamamilə sərbəst mənalı sözlərdən ibarət dil vahidləridir. Təsnifatda əvvəlki iki kateqoriya ilə cüzi bir bənzərliyə sahib olduqları üçün fərqlənirlər: əvvəlki növlər kimi çox dəqiq istifadə olunur və bəzi sözlərin sinonimlərlə əvəz edilməsi qəbul edilməzdir. Belə frazeoloji vahidlərin atalar sözləri və deyimlər olduğunu deyə bilərik. Bir nümunəyə nəzər salaq: “live and learn” -"yaşamaq və öyrənmək" kimi tərcümə olunan bir ifadədir. Gördüyümüz kimi, digər frazeoloji vahid növlərindən fərqli olaraq, bu ifadə dəqiq bir tərcüməyə və sözlərin qəti şəkildə müəyyənləşdirilmiş tərkibinə malikdir.

Bəzən frazeoloji vahidlərin düzgün tərcüməsi olduqca çətin bir işdir. Bu prosesi mümkün qədər asanlaşdırmaq üçün nə etmək lazımdır? Birincisi, frazeoloji vahidin düzgün müəyyənləşdirilməsi buna kömək edəcəkdir. Sözlərin sabit birləşməsini dəyişdirərək digərindən ayırmaq çox vacibdir. İkincisi, frazeoloji vahidin tərcüməsi zamanı onun mənasına diqqətlə yanaşmaq, frazeoloji vahidin ilkin üslubi “rənglənməsini”, onu itirməyəcək şəkildə başqa bir dildə oxşar ifadəni seçmək lazım gəlir.

Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, ingilis dilindəki frazeoloji vahidlərin çoxunun rus dilində paralelləri var və bu hallarda onların tərcümə prosesi nəzərəçarpacaq dərəcədə asandır.

Bildiyimiz kimi, Böyük Britaniyanın hər zaman dənizçilik sahəsində güclü dövlət olduğu bilinən bir həqiqətdir. Buna görə, dəniz və onunla əlaqəli sözlərin ingilislərin gündəlik həyatında, danışmalarında çox möhkəm bir şəkildə qurulması təəccüblü deyil. İngilis dilində dəniz sahəsində çox sayda frazeoloji vahidlər məlumdur. [22. s. 53]

Dissertasiyamızda bu cür frazeoloji vahidlərə bir neçə nümunə verəcək və köklərinə qısa bir tarixi səyahət edəcəyik: “Give a wide berth” - “bir az yol qət etmək, bir mil məsafə getmək”. Bu gün ingilis dilində "berth" sözü gəmilərin dayandığı yer, liman mənasını verir. Ancaq XVII əsrdə bu söz başqa bir mənə daşıyırdı, yəni gəmilərin manevr etməsi üçün lazım olduğu yer mənasına gəlirdi. Digər bir nümunəyə nəzər salaq: “By and large” ifadəsi Azərbaycan dilinə “ümumilikdə götürsək” mənasını verir.

“By the wind” ifadəsinin də dənizlə bağlı tarixi var. Bu ifadənin meydana gəlməsinin keçdiyi yolu izləmək üçün naviqasiya sahəsindən bir neçə terminin mahiyyətini anlamaq lazımdır. Beləliklə, donanma lüğətindəki, gəmini izləyən, sərt əsən külək mənasını ifadə edir və bu da dəniz səyahətini asanlaşdırır. Bu ifadənin ilkin mənası gəmini istənilən külək istiqamətində uğurla idarə edə bilmək bacarığıdır. Müasir ingilis dilində bu frazeoloji vahid hər hansı bir məsələnin və ya problemin hərtərəfli nəzərdən keçirilməsi deməkdir.

Bu sahədə istifadə olunan digər frazeoloji vahidlərdən biri “loose cannon” ifadəsidir. Bu birləşim “etibar edə bilməyəcəyiniz bir insan” mənasını verir. Bildiyimiz kimi, XVII-XIX əsrlərdə gəmilərdə əsas müharibə vasitələri toplar idi. Geri çəkilməyin qarşısını almaq üçün döyüş silahlarını gəminin gövdəsinə möhkəm bir şəkildə iplərlə bağlamaq lazım idi. İstehkam kifayət qədər güclü deyildisə, fırtına və ya döyüşlər zamanı silahlar gəmi göyərtəsində yuvarlandılar və bu da heyət üzvləri üçün ciddi bir təhlükə yaratdı. Sözü əsl mənasında bu ifadə "boş top", frazeoloji vahid kimi - "etibarsız insan" deməkdir. [11, s. 46]

Böyük ingilis klassiki U.Şekspirin qələmindən çıxan əsərlər, “Dumanlı Albion” xalqının dilinin və ruhunun müqəddəsliyidir. Bu əsərlər ingilis mədəniyyətinin ən güclü təbəqəsini təmsil edir. Təəccüblü deyil ki, Şekspir ədəbiyyatı ingilis frazeoloji vahidlərinin ən zəngin mənbəyidir. Buna misal olaraq bir sıra nümunələrə nəzər salaq: “A plague on both your houses” “çıxış yolunun olmaması”, digər bir nümunə “At one fell swoop- “bir zərbə ilə” mənasını verir.

“Pound of flesh” ifadəsi hərfi tərcümədə “bir kilo ət” mənasını verir. Frazeoloji baxımdan isə bu ifadə borcludan tələb olunan həddən artıq ödəniş deməkdir. “Fair play” ifadəsi isə “ədalətli oyun, qaydalara uyğun bir oyundur” mənasını verir.

“To wear one’s heart upon one’s sleeve” ifadəsinin hərfi tərcüməsi “qoluna bir ürək geyindirmək”dir. Frazeoloji vahid olaraq bu ifadə “hiss və duyğuları açıq şəkildə ifadə etmək” mənasını verir. Bu frazeoloji vahidin cəngavərlik dövrünə aid olduğu, cəngavərin əlində gözəl bir xanımın ona təqdim etdiyi və qoluna bir yaylıq taxdığı dövrü ehtimal etmək olar. Ancaq bu ifadənin məcazi mənada ilk istifadəsi ingilis ədəbiyyatına aiddir.

İngilis dilindəki çox sayda frazeoloji vahidlər müqəddəs İncilin nazil olduğu dövrlərdə kök salmışdır. Yeri gəlmişkən, ana dilimizdə də oxşar frazeoloji vahidlər çox saydadır.

İngilis dilindən bu cür frazeoloji birləşmələrin bəzi nümunələrinə nəzər salaq: “flesh and blood” – “ət və qan”, “promised land”- “vəd edilmiş torpaq”, “a wolf in sheep's clothing” – “qoyun cildində canavar”, “forbidden fruit” – “qadağan olunmuş meyvə”, “a drop in the bucket” – “deryada bir damla”.

İngilis dilində olan frazeoloji vahidlərin qədim köklərə sahib olduğunu artıq bilirik. Bu fenomen əksər frazeoloji vahidlərin əvvəllər müstəsna olaraq birbaşa mənalarında işlənən ifadələrdən əmələ gəlməsi ilə izah edilə bilər. Bununla yanaşı, müasir ingilis dilində yeni frazeoloji vahidlərin formalaşması hələ də davam edir.

Nümunə olaraq, ingilis dilində nisbətən son zamanlarda yaranmış bir sıra frazeoloji vahidlərə nəzər salaq:

“Cut to the chase” – “mətləbə gəlmək, uzun sözün qıtası”. Bu ifadənin 1920-ci illərdə - səssiz filmlər dövründə meydana gəldiyi güman edilir. Adından da göründüyü kimi, səssiz filmlərdə heç bir səs və ya danışığ dialoqu yoxdur. Aktyorlar adətən üz ifadələri və jestlərlə rollarını ifa edirlər.

“Smoke and mirrors” – “gözdən pərdə asmaq”. Bu frazeoloji vahid bu gün də siyasi sahədə istifadə olunur. Sehrbazlar hazırladıqları nömrələrdə izləyicilərin onların hiyləgərliyini anlama bilməməsi üçün xüsusi hazırlanmış güzgülər və dumandan istifadə edirdilər. Yuxarıda deyilənləri nəzərə alsaq, bu frazeoloji vahidin məhz siyasi kontekstdə geniş tətbiq edilməsi təəccüb doğurmur.

“Fly by the seat of one’s pants” – “dəqiq bir plan olmadan sadəcə intuisiyaya güvənərək hərəkət etmək”. Bu frazeoloji vahidin çox maraqlı tarixi var. Bu, aviasiyada təyyarələrin az sayda cihazla təchiz olunduğu dövr ilə birbaşa əlaqəlidir. Buna əsasən deyə bilərik ki, aviasiyanın mövcud inkişaf səviyyəsi ilə müqayisədə o dövrün pilotları çox çətin vəziyyətdə qalırdılar: təyyarələr üçün kifayət qədər texniki avadanlıq olmadığına görə öz intuisiyalarına və şəxsi hisslərinə güvənmək məcburiyyətində qalırdılar.

Digər dillərdə olduğu kimi, ingilis dilində olan frazeoloji vahidlər çox vacib və dəyərli bir komponentdir. Frazeoloji vahidlərin təsnifatına əsasən, onlar üç növə bölünür:

- frazeoloji yapışma, · Phraseological adhesion,
- frazeoloji birlik, · Phraseological unit,
- frazeoloji birləşmələr · Phraseological compounds. [14, s.44]

Bu tip frazeoloji vahidləri müasir ingilis dili ilə münasibətdə nəzər salaq.

1. Frazeoloji yapışma:

Frazeoloji yapışmalar və ya deyimlər, ümumi mənası onları təşkil edən sözlərin mənasından asılı olmayan, tamamilə bölünməz, ayrılmaz sabit birləşmələrdir: “kick the bucket” - (danışığ) “ölmək”; “send smb. to Coventry” – “kimisə qəsdən görməzdən gəlmək, kənarlaşdırmaq, boykot etmək (şirkəti)”; at bay – “tələyə düşmək, dalana dirənmək”, “be at smb.’s beck and call” – “hər zaman qulluğunda hazır olma, əmrləri sözsüz yerinə yetirmək”, “to rain cats and

dogs”- “leysan yağışı”, “Kilkenny cats”- ölümünə savaşımaq və yaxud qatı düşmənlər”.

Frazeoloji birləşmələr onları təşkil edən komponentlərinin məcazi mənaları əsasında əmələ gəlir. Bu cür birləşmələrin bədiilik xüsusiyyətləri yalnız tarixi-nöqteyi nəzərdən açıqlanır. Buna misal olaraq, yuxarıda qeyd etdiyimiz “bay” sözünün mənası “kütdimdik” (dəniz quşu), “beck” sözünün mənası isə “qollarını çırpmaq”-dır. Bu sözlər arxaizmlərdir və yalnız yuxarıda göstəriləyimiz frazeologizmin tərkibində işlənir. Və yaxud digər bir misala baxaq, “to be all thumbs” frazeologizmi “one`s fingers all thumbs” frazeologizminin əsasında əmələ gəlmişdir. “Kilkenny cats” frazeologizmi bir əfsanədən götürülmüşdür. Əfsanəyə görə, Kilkenny və Irishtown arasında XVIII əsrdə müharibə baş vermişdir və bu müharibə hər iki şəhərin dağılması ilə nəticələnib. “Send smb. to Conventry” frazeologizmi Klarendonun “İngiltərədəki Böyük üsyan və vətəndaş müharibələrinin tarixi” kitabından götürülmüşdür. İngilis inqilabı dövründə Konventri şəhərində yalnız güclü monarxlar saxlanılan bir həbsxana yerləşirdi. Göstərdiyimiz bu frazeologizm də bununla əlaqədar olaraq yaranmışdır.

Frazeoloji yapışmalar onların tərkib hissələrinin məcazi mənaları əsasında meydana gəldi, lakin sonralar bu məcazi mənalar müasir dil baxımından anlaşılmaz oldu.

Beləliklə, frazeoloji birləşmələrdə birbaşa və məcazi mənalar arasındakı əlaqə itirilmiş, məcaz onlar üçün əsas olmuşdur. Buna görə frazeoloji birləşmələrin başqa dillərə tərcümə edilməsi çətinlik yaradır.

2. Frazeoloji birlik ümumi bir məcazi mənə olduqda, komponentlərin semantik ayrılma əlamətlərinin aydın şəkildə qorunub saxlandığı sözlərin sabit birləşməsidir:

“to spill the beans” – “sirr vermək”;

“to burn bridges”- “körpüləri yandırmaq, geriye yol qoymamaq”;

“to have other fish to fry” – “daha vacib şeylərə sahib olmaq”;

“to throw dust into smb.’s eyes” – “gözünə kül üfürmək”;

“to burn one’s fingers – “başına iş açmaq”;

“to throw mud at smb.”- “birinə qara yaxmaq”;

Frazeoloji birliklərin xarakterik xüsusiyyətləri:

- 1) sözlər arasındakı məna əlaqəsinin tərcümə zamanı ekvivalentlik yaratması;
- 2) fərdi komponentlərin semantikasının qorunması;
- 3) bəzi komponentləri digərləri ilə əvəz oluna bilməməsi;
- 4) emosionallığın həlledici rol oynaması;
- 5) fərdi sözlərlə və ya digər frazeoloji vahidlərlə sinonim münasibətlərə girmə qabiliyyəti;

3. Frazeoloji birləşmələr

Frazeoloji birləşmələr həm sərbəst, həm də frazeoloji cəhətdən əlaqəli sözləri özündə cəmləşdirən sabit söz birləşmələridir:

Frazeoloji yapışmalardan və ayrılmaz mənaya malik olan frazeoloji birliklərdən fərqli olaraq, frazeoloji birləşmələr isə semantik parçalanma ilə xarakterizə olunur. Bu xüsusiyyətinə görə birləşmələr sərbəst ifadələrə yaxınlaşır

Frazeoloji birləşmələrin xarakterik xüsusiyyətləri:

- 1) onlarda, komponentlərdən birinin dəyişməsinə icazə verilir (“a bosom friend” – “əsil dost, yoldaş”, “a bosom buddy – “sirdaş, həmdəm”);
- 2) Əsas tərəfin qalması şərtilə asılı tərəfə sinonim söz verməklə ifadənin dəyişdirilməsi mümkündür: “a pitched battle” – “gərgin döyüş”, “a fierce battle” – “şiddətli döyüş”;
- 3) komponentlərin yerinin dəyişdirilməsi mümkündür: “a Sisyphean labor – “Sizifivin əməyi”, “a labor of Sisyphean” – “Sizifin əməyi”. [42]

Beləliklə, frazeologiyanın əvvəlki nəsillərin təcrübələrindən faydalanaraq gələcək nəsillərə ötürülməsi əhəmiyyətlidir, çünki xalq frazeologiyası bir növ müdriklik toplusudur.

1.2 Frazeoloji vahidlərin semantik və konseptual dinamikası

Qeyd etdiyimiz kimi, “frazeologiya” terminini dilçilik aspektində ilk dəfə Çarl Balli işlətmişdir. O, söz birləşmələrinin iki tipini qeyd edərək yazır ki, birləşmələrin biri sözlərin sabit olmayan birləşməsidir, bunlar daimi olmur, nitq prosesində yaranır və ona görə də nitq vahidlərini təmsil edir. Birləşmələrin bəzisi frazeoloji tərkiblər yaradır, bunlar dil sisteminə onun vahidləri kimi daxil olur. [5, s.72]

Dilçilikdə dil haqqında elmin başqa sahələri kimi, frazeologiya da iki hissəyə ayrılır: 1) ümumi frazeologiya; 2) xüsusi frazeologiya.

1. Ümumi frazeologiyada bir sıra inkişaf etmiş dillərin frazeoloji materiallarının tədqiqindən alınan nəticələr ümumiləşdirilir, bunun əsasında frazeologiyanın ümumi problemləri müəyyənləşdirilir.

2. Xüsusi frazeologiyada isə hər bir konkret dilin faktları əsasında həmin dilin frazeoloji sistemi, semantik strukturu və.s. cəhətləri təsvir olunur.

Frazeologiya az öyrəniləndiyindən onun əsas tədqiqat obyektini təşkil edən söz birləşmələri üçün vahid konkret termin yaranmamışdır. Odur ki, bu sabit söz birləşmələri bir sıra dilçilərin əsərlərində müxtəlif adlar altında verilmişdir. Onlar sabit söz birləşmələrini frazeoloji vahidlər, frazeoloji birləşmələr, tərkib hissələrinə bölünməyən söz birləşmələri, idiomatik ifadələr, idiomlar, frazemlər, frazeologizmlər və.s. kimi çoxlu terminlər vasitəsi ilə adlandırmışlar. Belə müxtəliflik frazeoloji məsələləri dəqiq anlamağa maneçilik törədir və fikri yayındırır. Dildəki belə sabit söz birləşmələrin “frazeologizm” termini ilə verilməsi daha məqsədə uyğundur.

Fikrin ifadəsində nitqin bilavasitə tərkib hissəsini təşkil edən iki və ya daha artıq sözlərin birləşməsindən ibarət olub, komponentləri sintaktik və semantik cəhətdən parçalanmayan, quruluşca sərbəst söz birləşmələrinə və ya cümləyə oxşayan, dildə hazır şəkildə mövcud olub ənənəyə görə ya bir formada, ya da qrammatik cəhətdən dəyişdirilərək işlədilən konstruksiyalara frazeologizmlər deyilir. [9, s.83]

Frazeologizmi təşkil edən sözlər onun tərəfləri, yaxud komponentləri hesab olunur. Onlar frazeologizmlərdə üzvi surətdə elə birləşir ki, onları bir-birindən ayırmaq və hər bir sözü müstəqil mənada düşünmək qeyri-mümkündür. Frazeologizmi təşkil edən sözlərin hamısı ümumilikdə bir mənə ifadə edirlər.

Frazeologizmlər dilin xalq fizionomiyası, onun orijinal vasitəsi, varlıq və zəka zənginliyidir. Onların həm məzmun, həm də forma etibarını ilə zənginliyi və dildə həddindən artıq işlədilməsi alimlərin diqqətini özünə cəlb etmişdir. Ona görə də frazeologiya dilçilik elminin bir şöbəsi olan leksikologiyanın xüsusi bir bölməsinə çevrilmişdir. Frazeologizmlərin daxili mənə quruluşunun və xarici strukturunun, onların ayrı-ayrı dillərdə yeri və mövqeyinin açıqlanması, tərcümə olunma imkanlarının öyrənilməsi, milli və beynəlmiləl mahiyyətinin şərhı, onların işlənmə xüsusiyyətlərinin və istifadə olunma sahələrinin təhlili həm nəzəri, həm də praktik cəhətdən aktualıq kəsb edir.

Frazeologizmlərdən istifadə insanlara öz fikirlərini dəqiq, qısa və idiomatik ifadə etmək imkanını verir. Onlar məfhumu dolayısı olsa da, konkret ifadə edir. Frazeologizmlərin əsas xüsusiyyətlərindən biri onların obrazlı, emosional, ifadəli olmasıdır. Belə ki, frazeologizmlər dilin ekspressivliyində onun emosionallığında xüsusi rol oynayır. Onlar bu və ya digər anlayışı ayrı-ayrı sözlərdən dəfələrlə təsirli və obrazlı əks etdirir.

Frazeologizmlərdən həm bədii, həm publisist, həm də digər üslublarda istifadə olunur. Onlar ədəbi dilin yazılı növündə, əsasən bədii üslubda yazılan əsərlərdə, xüsusi üslubi rola malikdir. Frazeoloji birləşmələr yazıçı fikrinin tutumunu böyüdür, bədii əsərin emosionallığını, üslubi keyfiyyətlərinin zənginləşməsinə xidmət edir. Yazıçı frazeoloji birləşmələri cümlədə işlədərkən mətnlə frazeoloji birləşmənin qarşılıqlı münasibətini əsas götürür, yəni mətn frazeologizmlərin semantik çalarlarını dəqiqləşdirirsə, bu işi mətnlərdə frazeologizmlər yerinə yetirir. Böyük yazıçı və şairlərin əlində frazeologizmlər bu və ya başqa surətin nitqini fərdiləşdirmək, tipikləşdirmək üçün əsas vasitələrdən birinə çevrilmişdir.

Frazeologizmlər möhkəm milli xüsusiyyətlərə malikdir. Hər hansı bir xalqın frazeologizmlərini öyrənməklə, biz həmin xalqın mədəniyyəti, tarixi, həyat və yaşayış tərzi ilə yaxından tanış oluruq.

Hər bir dilin özünəməxsus frazeologizmləri var. İngilis dilinin də frazeologiya dünyası çox geniş və fərqlidir. İngilis dilinin tarixi inkişafı nəticəsində əmələ gəlmiş bu mürəkkəb frazeoloji sistem o dərəcədə zəngindir ki, danışıq prosesində, frazeologizmlərin vasitəsi ilə bu və ya digər fikri aydın şəkildə başqasına çatdırmaq mümkündür. Bu dilin frazeologizmləri minillik tarixə malikdir. Onlar müxtəlif ictimai tarixi şəraitdə və çox müxtəlif səbəblər əsasında əmələ gəlmişdir. İngilis dilinin frazeologizmlərinin əmələgəlmə mənbəyi, əsasən, xalq danışıq dili, yazılı ədəbiyyat və folklor olmuşdur.

Uzun zamandır ki, dünya ölkələrində ingilis dilinin öyrənilməsinə geniş yer verilir. Bizim ölkəmizdə də həmçinin bu dilin öyrənilməsinə böyük diqqət yetirilir. Hər hansı bir dilin mükəmməl formada öyrənilməsi, o cümlədən ingilis dilinin öyrənilməsi onun frazeologizmlərini bilmədən mümkün deyildir. Lakin ingilis dilini öyrənən şəxslər üçün onun frazeologiya sahəsi bəzən böyük çətinlik törədir. Onlar əsasən bu dilin frazeologizmlərinin tərcüməsi zamanı böyük çətinliklərlə üzləşirlər. Frazeologizmləri əksər hallarda başqa bir dildə olduğu kimi tərcümə etmək olmur və çox zaman mənasız, gülünc səslənir. Bəzi tədqiqatçılar, o cümlədən filologiya elmləri doktoru, professor S.İ.Abakumov, professor A.A.Reformatski, L. A. Bulaxovski, E.İ.Levintova, Y. M. Volf, M. Ruzikulova, A.Arnold, S. İ. Ojeqov və başqaları frazeologizmlərin bir dildən başqa bir dilə hərfən tərcüməsinin mümkün olmamasını qeyd edir və bunun səbəbini həmin dillərin milli səciyyəsi ilə əlaqələndirmirlər. Bəzi dilçilər isə bu əlaməti frazeoloji vahidlərin dilin milli xüsusiyyətini əks etdirməsi ilə izah edir.

Azərbaycan dilçiliyində də bu məsələ müxtəlif şəkildə şərh edilmişdir. Onlar frazeologizmlərin başqa dillərə eynilə tərcümə oluna bilməməsini qeyd etmişdirlər.

İngilis dili frazeologizmlərinin tərcüməsi prosesində nəinki təcrübəsiz tərcüməçilər, həmçinin təcrübəli tərcüməçilər də çətinliklərlə üzləşirlər. Onlar çox zaman bu frazeologizmlərin yalnız tərcüməsini verirlər.

Tədqiqatçılar frazeologizmlərin tərcümə problemlərini aradan qaldırmaq üçün müxtəlif fikirlər irəli sürmüşlər və təkrar tərcümə metodları təqdim etmişlər.

Frazeoloji vahidlərin tədqiqi, müəyyən bir insan üçün xarakterik olan kainatın dərk etmə qabiliyyəti, bir insanın ətrafdakı həqiqəti, cəmiyyət üzvlərinin öz xüsusiyyətlərini və hərəkətlərini, fəaliyyətini müəyyən bir şəkildə yaratmağa imkan verir. Frazeologiya yalnız bu dildə frazeoloji vahidlərin işləmə xüsusiyyətlərini deyil, həm də müəyyən dərəcədə müəyyən bir xalqın zehniyyətinin xüsusiyyətlərini araşdıran bir elm şöbəsidir.

Bununla yanaşı frazeoloji vahidi məzmun, quruluş və formasına görə sözlə müqayisə edərək, onların oxşar və fərqli cəhətlərini göstərilir. Müəllifə görə, bunların arasındakı ortaq cəhət hər ikisinin dildə hazır şəkildə işlədilən material olmasından, fərqli cəhət isə bunların formalaşmasından, yəni sözün “tam şəkildə” formalaşmasından, frazeoloji vahidin isə komponentlərinin birlikdə deyil, hər birinin “ayrılıqda” formalaşmasından ibarətdir.

Professor A. İ. Smirnitki öz dərslərində frazeoloji vahidlərin struktur tiplərini, komponentləri arasındakı fərqli cəhətləri, frazeoloji vahidlərin müxtəlif funksiyalarda işlədildiyi tiplərini müəyyənləşdirməyə xüsusi fikir vermişdir. Müəllif bu qəbildən olan sabit söz birləşmələrini struktur cəhətdən “birzırvəli”, yəni tam mənalı sözlə bir köməkçi sözün birləşməsindən əmələ gələnələr, “ikizırvəli”, yəni iki tam mənalı sözlə bir köməkçi sözün birləşməsindən düzələnələr, “çoxzırvəli”, yəni ikidən çox tam mənalı sözün bir köməkçi sözlə birləşməsindən yarananlar olmaq üzrə qruplaşdırır.

A. İ. Smirnitki “birzırvəli” sabit söz birləşmələri sırasına “give up” (imtina etmək), “make out” (ayırd etmək), “ring up” (zəng etmək) və başqa bunun kimi feilləri aid etmişdir.

Bundan başqa, o, ingilis dilinin frazeoloji vahidlərini üslubi cəhətdən də nəzərdən keçirərək, onları iki qrupa ayırır:

1) Üslubi cəhətdən neytral olub məcaziliyini itirən sabit söz birləşmələri. Bu birləşmələrin sırasına “to fall in love” - “sevmək”, “to get up” “yataqdan qalxmaq” kimi sabit söz birləşmələrini aid etmək olar.

2) Xüsusi idiomlar. Bu birləşmələrə isə “to take chair” - “iclası açıq elan etmək” frazeoloji birləşməsini misal göstərmək olar.

Müəllif bundan başqa idiomatikliyə meyl etməyən, eskiz tipində olan sabit söz birləşmələrindən də bəhs edərək belə birləşmələri frazeoloji vahid hesab etmir və onları dilin “ənənəvi birləşmələri” adlandırır. Lakin A. İ. Smirnitiski frazeoloji vahidin əsas xüsusiyyəti olan sabitlik məsələsini, idiomatikliyini, mahiyyətini və bunların sadəcə olaraq dildə təkrar olunan ənənəvi söz birləşməsindən fərqi tam genişliyi ilə göstərmişdir.

Dilçi alim V.Arxañgelski frazeologiya probleminə həsr etdiyi iri həcmli monoqrafiyasında dahi rus alimi M. Lomonosovdan başlamış, həmin monoqrafiyasını yazdığı illərə qədər həm rus dilində, həm də bir neçə başqa dildə bu problemin tədqiqi tarixindən bəhs edir, ayrı-ayrı dillərin frazeologiyasının ümumi və xüsusi məsələləri haqqında fikirləri nəzərdən keçirir, dil haqqında fənlərdən biri kimi frazeologiyanın tədqiqat obyektindən, onun ümumi cəhətlərindən, sərbəst sintaktik söz birləşməsindən, onların fərqiindən, komponentlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin səciyyəsiindən və bu problemin daha bir sıra başqa məsələlərindən ətraflı danışır. Müəllif öz monoqrafiyasında rus dilindəki frazeoloji vahidlərini “frazemlər” və “sabit frazalar” olmaq üzrə iki yerə bölür, bunların hər birinin özünə məxsus xüsusiyyətlərindən bəhs edilir və onlara geniş tərif verilir ki, bunun da əsas cəhətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Frazeoloji vahid dilin inkişaf tarixinin hazırki mərhələsində öz birləşmələrinin tam və qəti kombinasiyasıdır.

2. Bunlar nitqdə hazır şəkildə işlədilir.

3. Müəyyən ardıcılıqla gələn ən azı iki leksik səviyyədə olan sözün qəti müəyyənləşmiş birləşməsindən ibarətdir.

4. Qrammatik cəhətdən söz birləşməsi və cümlə modeli əsasında dildə mövcud olmuş və ya mövcud olan qaydalara əsasən formalaşmışdır. [9, s.38]

Bunlardan başqa V. Arxangelski dilçilik ədəbiyyatında terminlərin frazeoloji münasibətindən də bəhs etmişdir. O, yalnız söz birləşməsi şəklində olan terminləri frazeologiyaya aid etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müəllif öz əsərində frazeoloji vahidlərdən danışarkən “sabit frazalar” adı altında rus dilindəki atalar sözlərini, məsəlləri frazeologiyaya daxil etmişdir.

Sosiolinqvist, dialektoloq B.A.Larin, akademik V.Vinoqradov, professor Y.Polivanovdan sonra yenidən frazeologiya sahəsini dilçilik elmi kimi qeyd etmişdir. Onun frazeologiyaya dair fikirləri belədir:

“Dilçiliyin bir sahəsi olan frazeologiya gizli inkişaf yolu keçir. O, hələ də bir elm sahəsi kimi tam olaraq təsdiqlənməmişdir. Belə bir sahənin xüsusi tədqiqata və digər dilçilik sahələrindən ayrılmasına ehtiyacı var”. [7, s.49]

Beləliklə, son illərə qədər sovet dilçiliyində, o cümlədən frazeologiya problemi ilə daha çox məşğul olan rus dilçiliyinin özündə də bu sahənin tədqiqat obyektini hələ qəti şəkildə konkretləşməmişdir. Akademik V.V.Vinoqradovun dediyi kimi, dilçilik fənləri sırasında frazeologiya sahəsinin mövqeyi son dərəcə qeyri-müəyyən olaraq qalmaqda idi.

Frazeologizmlər semantik birləşmə nöqtəyi-nəzərindən növlərə bölünür. Onlar vahid semantik bütövdür, lakin frazeoloji vahidlərin leksik müstəqillik dərəcəsi fərqlidir.

İngilis dilinin frazeologizmləri aşağıdakı kimi təsnif olunmuşdur:

1) Frazeoloji birikmə.

Tərkibindəki sözlərin müstəqil mənalarını tamamilə itirməsi nəticəsində əmələ gələn sabit söz birləşmələrinə frazeoloji birikmələr deyilir. Dilçilikdə bu tip sabit söz birləşmələri idiomlar da adlandırılır. Bu söz birləşmələrin əsas əlaməti onların semantik cəhətdən bütövlüydür. Dildə xüsusi səciyyə daşıyan bu birləşmələr onun frazeologiyasının əsasını təşkil edir. Frazeoloji birikmələrə aşağıdakı söz birləşmələrini misal göstərmək olar:

“Time is on your side” – “Vaxt sənə tərəfindədir, vaxt sənə işləyir”.

“Costs an arm and a leg” – “son dərəcə bahalı olmaq”;

“Break a leg” – “uğurlar, ən xoş arzular, bir performansdan əvvəl birinə şans diləmək”;

“Hit the books” – “çox çalışmaq, çalışmağa başlamaq, kitab oxumaqla məşğul olmaq”;

“Let the cat out of the bag” – “sirri açmaq, gizli bir şeyin ortaya çıxmasına səbəb olmaq, gizli olan bir şeyin aşkarlanmasına icazə vermək, ya təsadüfən ya da sürpriz olaraq bir şeyi aşkar etmək”;

“Hit the nail on the head” – “hər hansı bir mövzuda doğru olmaq, dəqiq cavabı tapmaq, tam olaraq düzgün olanı etmək və ya demək, problem və ya situasiyanı tam dəqiqliyi ilə izah etmək”;

“When pigs fly” – “heç vaxt reallaşmayacaq bir şey, imkansız, reallaşma ehtimalı az olan bir şey”;

“Bite off more than you can chew” – “Çeynəyə biləcəyindən daha çoxunu dişləmək – eyni zamanda bir neçə şeyi etməyə çalışmaq, yerinə yetirə bilməyəcəyiniz şeyi etmək üçün söz vermək, əlçatmaz olan bir şeyi etməyə təşəbbüs etmək, birdən çox şeyi eyni anda etmək üçün vəd vermək”.

Beləliklə frazeoloji birləşmələrdə həqiqi mənə ilə məcazi mənə arasındakı əlaqə itir və məcazi mənə onlar üçün ön plana keçir. Frazeoloji birləşmələrin aşağıdakı xüsusiyyətləri var:

1. Frazeoloji birləşmələrin komponentləri sırasına arxaizmlər də daxil ola bilər.

2. Bu tip birləşmələri sintaktik cəhətdən parçalamaq mümkün deyildir.

3. Onların komponentlərinin yerlərini dəyişdirmək əksər hallarda qeyri-mümkündür.

4. Bu birləşmələrin tərkibinə söz daxil ola bilər.

5. Frazeoloji birləşmələrin tərkibindəki sözlər öz leksik mənalarını itirərək onların komponentlərinə çevrilir və ümumi bir mənəni ifadə edir. Məsələn: “kick the bucket” – “to die”- “ölmək”; “send smb to Coventry” – “to ignore”- “bir kəsi görməzdən gəlmək”.

2) Frazeoloji bitişmə.

Bəzi sabit söz birləşmələrinin tərkibindəki sözlərdən birinin həqiqi mənası az da olsa, nəzərə çarpır. Bu tip birləşmələr frazeoloji bitişmələr adlanır. Frazeoloji bitişmələrə aşağıdakı söz birləşmələrini misal göstərmək olar:

“To throw dust into smb’s eyes” - “bir kəsin başını aldatmaq, (gözünə kül üfürmək)”; “to point the devil blacker than he is”- “şişirtmək”; “to put a spoke in somebody’s wheel” - “bir kəsə mane olmaq, əngəl törətmək”; “to hold one’s cards close one’s chest” - “bir şeyi sirr olaraq saxlamaq, ağzını bərk tutmaq, susmaq”; “to be narrow in the shoulders” - “zarafat başa düşməyən”; “to gild refined gold” - “boş yerə çalışmaq”; “to stick like a leech” - “zəli kimi yapışmaq”; “broad shoulders” - “enli kürək”; “more or less”- “qismən”, “müəyyən dərəcədə”; “out of the frying pan into the fire” - “yağışdan çıxıb yağmura düşmək”

Frazeoloji bitişmələr bədiilik və məcazilik baxımından qismən frazeoloji birləşmələrə bənzəyirlər. Frazeoloji bitişmələri başa düşmək üçün onun komponentlərini məcazi mənada dərk etmək lazımdır. Buna misal olaraq, “make a mountain out of a molehill” ifadəsini göstərmək olar. Bu frazeoloji bitişmə “qarısqadan fil düzəltmək” (bir şeyi çox şişirtmək) mənasını verir. Burada molehill sözü “çox kiçik” mənasında, mountain sözü isə “çox böyük” mənasında işlənir.

Frazeoloji bitişmələr omonim ola bilər, yəni onlar həm həqiqi, həm də məcazi mənə ifadə edə bilərlər. Nümunəyə nəzər salaq: “It was very tiresome as I had to swim against the current” cümləsinin tərcüməsi bu cür olacaq: “Axının əksinə üzmək çox yorucu idi”. Bu cümlədə “to swim against the current” birləşməsi “axının əksinə üzmək” mənasını verir. Bu birləşmənin məcazi mənası isə “bir kəsə qarşı çıxmaq (getmək)”, “bir kəsin ziddinə getmək”dir.

Frazeoloji bitişmələrin də özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Bu birləşmələr yüksək bədii xüsusiyyətlərə malikdir və onlar mövcud olan digər sabit söz birləşmələrinə mənaca uyğun gəlir. “to throw dust into smb’s eyes”, “to be narrow in the shoulders”, “to burn one’s fingers”, “to burn bridges”.

2. Frazeoloji bitişmələr komponentlərinin semantik xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayır. Məsələn: “to put a smoke in smb`s wheel” (kiminsə etməyi planlaşdırdığı bir şeyə nail olmasını çətinləşdirmək).

3. Emosionallıq və ifadəlilik həlledici rol oynayır. “to throw dust into smb`s eyes” – “bir kəsin gözünə kül üfürmək”, “to point the devil blacker than he is”- “olduğundan artıq söyləmək, şişirtmək”.

4. Bu tip birləşmələrin komponentlərinin yerini dəyişmək qeyri-mümkündür; “to hold one`s cards close to one`s chest”.- “kimdənsə bir şeyi gizlətmək”.

5. Frazeoloji bitişmələr sözlərin və yaxud söz birləşmələrinin sinonimi ola bilər. “to gild refined gold”, “to paint the lily”. – “özlüyündə gözəl bir şeyə lazımsız bəzək vurmaq”.

Bəzi sabit söz birləşmələrinin tərkibindəki sözlərdən biri mütləq öz həqiqi mənasında işlənir, o biri söz isə ondan asılı vəziyyətdə olur, yəni bu tip birləşmələrin tərkibinə həm müstəqil, həm də frazeoloji mənə daşıyan sözlər daxildir. Dilçilikdə bu cür sabit söz birləşmələri frazeoloji birləşmələr adlandırılır. Bunlara misal olaraq, “to frown one`s eyebrows” - “qaşlarını çatmaq”; “a Sisyphean labour” - “sizifin əməyi”; “Adam's apple” – “badam”, “xırtək”, “rack one`s “ - “baş sındırmaq”, “to pay attention to somebody” - “bir kəsə diqqət yetirmək”, “Augean stables” - “Avgin tövlələri”, “Homeric laughter” - “Homer gülüşü”, “Achilles` heel” - “Axilles dabanı”.

Frazeologizm və ya frazeoloji vahid sözlərin semantik cəhətdən sərbəst olmayan birləşməsidir. Bu birləşmə onunla sintaktik quruluş formasına görə yaxın olan söz birləşməsi və cümlə kimi nitq prosesində yaranmır. Frazeologizm dayanıqlı mənə və müəyyən leksik-qrammatik tərkib kimi nitq aktında üzə çıxır. Leksik komponentlərin mənalardakı semantik dəyişikliklər, təkrar canlandırma frazeologizmin qarşılıqlı əlaqəli universal və fərqləndirici əlamətidir.

Dilin frazeoloji sisteminin həm qısa (əsil frazeologizmlər), həm də genişləndirilmiş (buraya frazeoloji ifadələr və frazeoloji ibarələr əlavə edilir)

versiyalarında feili və qeyri-feili frazeoloji birləşmələrə olduqca çox rast gəlinir [6, s.96].

Frazeoloji vahidlərin müxtəlif prinsiplərə əsaslanan bir neçə bölgüsü mövcuddur. Bunlar aşağıdakılardır:

- 1) frazeoloji vahidlərin tutumuna (əhatə dairəsinə) görə tipləri;
- 2) frazeoloji vahidlərin əmələgəlmə prinsiplərinə görə tipləri;
- 3) frazeoloji vahidlərin semantik quruluşuna görə tipləri;
- 4) frazeoloji vahidlərin semantik qovuşma prinsipinə görə tipləri;
- 5) frazeoloji vahidlərin leksik tərkib baxımından tipləri;
- 6) frazeoloji vahidlərin ekspressiv-üslubi xüsusiyyətlərinə görə tipləri.

Frazeoloji vahidlərin təsnifi məsələsinə gəldikdə burada aşağıdakı prinsiplərin olduğunu diqqətə çatdırmaq lazımdır: semantik prinsip, struktur prinsip və pragmatik prinsip.

1. Semantik prinsip dilin kommunikativ funksiyası əsas funksiya olaraq informasiyanı bir nəfərdən digərinə ötürməyə xidmət edir. Kommunikasiya prosesinin əsas materialı isə söz bloklarıdır ki, onların da arasında frazeoloji vahidlər yer alır. Filologiya elmləri doktoru, tərcümə üzrə mütəxəssis V. Komissarovun, fikrincə, “birləşmələr məna bloku təşkil edir və onların əsasında ifadə məzmunu yaranır.” Onu da qeyd edək ki, bu blokların mətn strukturunda müxtəlif çəkisi və yüklənməsi vardır [18, s 104].

Mənaya gəldikdə, bildirmək lazımdır ki, frazeoloji vahidlər sözlərə nisbətən daha çox informativliyə malikdir və kommunikasiya prosesində onların kommunikativ yükü daha böyük olur. Adıçəkilən dil vahidlərinin informasiya parametrləri sırasına daxildir: kəmiyyət, xarakter və müstəqillik. Frazeoloji vahidlərin kəmiyyət parametri özünün mövcud strukturunda görünür, yəni frazeoloji vahid bir sözdən çox ola bilər. Frazeoloji vahidlərin xarakteri dedikdə onların aşağıdakı xüsusiyyətləri nəzərdə tutulur: məntiqəuyğunluq, tərkibin sabitliyi və yenidən anlam qazanma (recomprehension). Frazeoloji vahidlərin yenidən anlam qazanması dedikdə onun daxili xüsusiyyəti nəzərdə tutulur, bununla da onun həmişə müəyyən ifadə yükü olur.

Eyni zamanda pragmatik baxımdan işarələnmiş olması da müəllifin kommunikativ niyyətlərini müəyyənləşdirməyə şərait yaradır. Bu cür söz birləşmələrinin müstəqilliyi frazeoloji vahid siması qazanır ki, bu da qənaəətbəxş hesab olunur. Frazeoloji vahidlərin semantik quruluşu isə müxtəlif denotativ, işarə və konnotativ mənə aspektləri ilə birlikdə mürəkkəb bir forma yaradır. Frazeoloji mənanın denotativ aspekti dedikdə, bu, vahid ilə adlandırılan söz subyektidir. Burada leksik vahid ilə dilxarici subyekt və ya hadisə arasında əlaqə mövcud olur. İşarə aspekti dedikdə frazeoloji vahid anlayışı başa düşülür. Bu müəyyən obyekt anlayışının insan şüurunda əks olunmasıdır. Konnotativ aspekt dedikdə isə frazeoloji vahidlərin emosional baxımdan ekspressiv tərəfi və üslubi rəngarəngliyi başa düşülür. Burada əlavə söz məzmunu, onun üslubi rəngarəngliyi sözün əsas mənası üzərində yerləşir. Konnotativ aspekt emosional baxımdan ekspressiv mənanı ötürən və danışanın göstərilən obyektə qiymətləndirici münasibətini bildirir. Bu üç aspektin əlaqəsi müxtəlif frazeoloji vahid növlərində müxtəlif cür təzahür edir. Bu aspektlərdən biri digərindən üstün ola bilər və bu da nitq prosesində frazeoloji vahidlərin müəyyən təsirə malik olması ilə nəticələnir.

2. Struktur prinsip frazeoloji vahidlərin təsnifində iştirak edir. Hər bir frazeoloji vahid müəyyən bir modelə uyğun olaraq yaranır və müəyyən struktura malik olur. Daha da aydınlaşdırmaq üçün modellərə nəzər salaq. Müqayisəli frazeoloji vahidlərin strukturu aşağıdakı modeldən ibarət ola bilər: Adv (as) + Adj + (as) N. “twice as beautiful as Jane” – “Ceyndən iki dəfə gözəl olmaq” (as) Adj + (as) Adj + N “as innocent as a newborn baby” – “təzə doğulmuş körpə kimi məsum olmaq” (as) Adj + (as) N + Prep + N + N “as helpless as a fly in a spider’s web” – “hörümçək torundakı milçək kimi köməksiz olmaq” (as) Adj + (as) N + Prep + N “as soft as the passage of a cat” – “pişiyin yerışı kimi yüngül və ya yumşaq”. Müqayisəli frazeoloji vahidlərdə işarə və konnotativ aspektlər üstünlük təşkil edir.

3. Pragmatik prinsip frazeoloji vahidlərə xas olan sonuncu tip prinsipdir. Burada mətndən diskurs hasil etmək üçün iki məna üzə çıxarmalı oluruq: mətnin intrinsik və ya formal xüsusiyyətləri (səs, tipografiya, lüğət tərkibi, qrammatika və s.) və ekstrinsik kontekstual faktorlar. Sonuncu, mətnin linqvistik mənasına təsir

etmək üçün götürülmüşdür. Bu bir-birindən asılı olan iki mənə tərəfi bu sahənin öyrənilən iki bölməsinin maraq dairəsinə daxildir. “Semantika” dedikdə formal mənə başa düşülürdüsə, “praqmatika” dedikdə isə dilin diskursda əxz etdiyi mənə nəzərdə tutulur, yəni xüsusi məqsədlər əldə etmək üçün dil müəyyən bir kontekstdə işlənir. Dildə kontekst anlayışının iki növü vardır: a) daxili linqvistik kontekst; b) xarici qeyri-linqvistik kontekst. Frazeoloji vahidlərin mətndə roluna gəldikdə o, iki istiqamətli proses kimi fərqləndirilə bilər; bir tərəfdən mətndə frazeoloji vahid digər dil kommunikativ vahidləri (informasiyanı ötürən leksik və üslubi vasitələr) ilə müəyyən bir tematik və semantik əlaqəyə malikdir və frazeoloji vahid öz ətrafına təsir etdiyi informasiya potensialını aydınlaşdırır. Digər tərəfdən frazeoloji vahid həmin mühit tərəfdən müxtəlif təsirlərə məruz qalır [17,78].

Frazeoloji vahidlərin praqmatik xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- Frazeoloji vahidlərin kommunikativ istiqaməti (bu vahidin işləndiyi müəyyən tip ifadələr)
- Frazeoloji vahidlərin verdiyi kommunikativ effektin xarakter və istiqaməti.
- Frazeoloji vahidlərin daşdığı funksiyanın sosial emosiya üslubu. [19, 13].

Frazeoloji vahid tərəfindən yaranan kommunikativ effektin istiqamət və xarakteri bu frazeoloji vahidin çox mühüm bir praqmatik xüsusiyyətini əmələ gətirir. Bu, frazeoloji vahidin qavranılması ilə sıx əlaqəlidir. Ç. Balli frazeoloji vahidin malik olduğu obrazın bir neçə tipini göstərir:

1) mənə (şüur, dərkətmə) obrazı - bunun məğzi təxəyyülü yaradır.

2) emosiya obrazı - konkret obrazdan yalnız hisslər qalır. c) ölü obraz - obraz və hisslər yox olur, o yalnız məntiq vasitəsilə əxz olunur. Bu qeyd edilən tiplərin hər biri öz praqmatik potensialına (təsir) malikdir.

Frazeoloji vahidlərin praqmatik xüsusiyyəti birbaşa olaraq ifadənin xarakter və intensivliyindən asılıdır. Frazeoloji vahidlərin semantik və üslubi xüsusiyyətlərindən asılı olan ifadənin intensivliyi kommunikasiya prosesində onları qəbul edən (adresatın) təsirinin müxtəlif gərginlik tipindən asılıdır. Linqvistik vasitələr özündə funksional sistemi birləşdirir. Funksional üslub elə bir formadır ki, o, standart linqvistik baxımdan insan fəaliyyətinin müəyyən bir

sahəsində əmələ gələn ehtiyacları ödəmək üçün yaranır. Frazeoloji vahidlər dildə çoxobrazlı (fərqlənən) elementlərdir ki, bütün üslubi funksional üslublarda iştirak edə bilirlər. Üslubi vasitələri oxuyarkən frazeoloji vahidlərin nə qədər pragmatik əhəmiyyətə malik olmasını görmək mümkündür. Belə ki, onlar hər bir insana öz üslubunu qoruyub saxlamağa yardım edir. Frazeoloji vahidlər hər bir yerdə mövcud olur və frazeologiyanın sürətlə artan rolunu dilçilik fənlərində müşahidə edə bilərik. Elmi baxımdan diqqət, əsasən frazeoloji vahidlərin semantik və sintaktik xüsusiyyətləri, müxtəlif yanaşmalar, pragmatik funksiya və mədəni xüsusiyyətlər üzərində cəmləşmişdir. [33, səh.45] Frazeoloji vahidlər xüsusi bir üslubi effekt yaratmaq niyyəti olan danışan və ya yazıçı tərəfindən işlədilir. Frazeoloji vahidlər müxtəlif funksional üslublarda müqayisə edilə bilər, qarşılaşdırıla bilər və onlara adi misal verilə bilər. Bu da onu göstərir ki, frazeoloji vahidlər təkcə diskursda deyil, eləcə də elmi ədəbiyyatda və qeyri-elmi ədəbiyyatda işləyə bilər. Frazeoloji vahidlərin üslubi potensialı həddindən artıq böyükdür.

Tədqiqatçı alim B. Qleyzerin fikrincə frazeoloji vahidlər müvafiq üslubi vasitəyə çevrildiyindən, artıq üslubi sistemdə “frazeoüslubiyyat” adlı termin də yaranmışdır. “Frazeoüslubiyyat” linqvo-üslubi təhlilin kommunikativ aspektlərini özündə birləşdirir. [23, səh.41] Frazeologiyanın dar və geniş anlamda başa düşülməsində üç meyar əsas götürülür: Struktur-semantik meyar, struktur-qrammatik meyar və funksional meyar.

1. Struktur-semantik meyar (məzmun). Dar anlamda bura semantik baxımdan yalnız tam (bütöv) tərkiblər aid edilir. Keçmiş övət alimi A.Molotkov və professor V.Fyodorov bunları frazeoloji birləşmə və frazeoloji vahid adlandırır. Geniş anlamda isə yuxarıda qeyd edilənlərdən savayı birləşmələr və ifadələr də bura daxil edilir (N.M. Şanskiy, V.L.Arxaşelskiy, V.V.Vinoqradov).

2. Struktur-qrammatik meyar (forma). Dar anlamda bura yalnız söz birləşmələri daxil edilir (bir qayda olaraq belələri olmur). A.Molotkov və V.Jukov söz birləşməsi+söz, N. Şanskiy, E. Qalkina-Fedoruk isə söz birləşməsi+cümləni

əsas götürür. Geniş anlamda isə söz birləşməsi +söz+cümlə modeli V. Arxangelskiy və A. Lomov tərəfindən qəbul edilmişdir.

3. Funksional meyar (funksiya). A. Molotkovun fikrincə dar anlamda üslubi funksiyaya malik konstruksiyalar (emosional-ekspressiv, qiymətverici), geniş anlamda isə bütün sabit və təkrarlana bilən vahidlər (ekspressiv və ya qiymətverici komponentə malik olmayan vahidlər) bura daxildir.

İstənilən dilin frazeoloji bazası onun vahidlərində yer alan presedent mətnlərin yığcam forması olan bilik fondu və xalq müdrikliyidir. Buraya sabit ifadələrdən, idiomlardan, klişelərdən, atalar sözlərindən tutmuş paremioloji vasitələrə qədər müxtəlif birləşmə dərəcələrinin sabit birləşmələri daxildir. Sabit ifadələrin müxtəlifliyi, onların səciyyəvi cəhətləri, konstruktiv və qiymətləndirici xüsusiyyətləri frazeologiyaya nəinki elm sahəsi kimi, o cümlədən müxtəlif dilçilik tədqiqatlarının mənbəyi kimi baxmağa imkan verir. Uzun müddət frazeoloji vahidləri bir araya toplamaq, onların təkamülünü öyrənmək, müqayisəli tipologiyasını tərtib etmək, kollopasiyaları araşdırmaq məqsədilə frazeologiyanın tədqiqi uzun müddət empirik faktların işlənməsi yolu ilə aparılmışdır.

Frazeoloji vahidin semantik, struktur və funksional xüsusiyyətləri onu bir sıra əlamətlər toplusu ilə digər dil vahidlərindən ayırır. Frazeoloji vahidin leksik mənası onun tək-cə mətndə deyil, həm də kontekstdə reallaşa bilən, leksikoqrafik təsvir və şərhə praktiki olaraq aşkara çıxaran kateqorik xüsusiyyətlərindən biridir. Xalqın frazeoloji dünyagörüşündə dili zənginləşdirən, çox vaxt ayrı-ayrı sözlərlə ifadə oluna bilməyən yeganə konkret məzmun ifadəsi olan zərif ifadələrə ehtiyacı, şübhəsiz ki, bu prosesə şərait yaradır.

Frazeoloji birləşmələrin komponentləri müxtəlif əşya, heyvan, bitki adlarından ibarət ola bilər. Bu tədqiqat işində fitonim komponentli frazeoloji vahidlərin xüsusiyyətləri araşdırılacaq. İnsanın mənəvi nizamı və mədəni inkişafı təcrübəsi ətrafımızdakı aləmin subyektlərini bildirən əşyalarla qeyd olunur, buna görə də linqvistik ədəbiyyatda leksik vahidlərin öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirilir.

Fitonimiyaya diqqət ona əsaslanır ki, bitki adları mədəniyyətdə, flora aləminin inkişafını müəyyən və əks etdirir. Beləliklə, fitonimlərin tədqiqi terminoloji, linqvokulturoloji və etnolinqvistik problemləri həll etməyə imkan yaradır. Fitonimik lüğətin tədqiqi tarixi ilə bağlı aktual problemlərdən biri “fitonim” semantik ifadəsinin tərifidir, çünki dilçilikdə geniş istifadə olunmasına baxmayaraq, bu terminin ümumi qəbul edilmiş şərhə yoxdur. Fitonimlər botanika nomenklaturasının vahidləri kimi müəyyən edilir və bitkilərin elmi adlandırma vahidlərinə ziddir. Bu leksik qrupa daxil olan sözlər öyrənilərkən nəzərə alınmalı olan mühüm xüsusiyyətlərə malikdir.

Dilçilərin flora xüsusi diqqət yetirmələrinin səbəbi bitkilərin bəşər mədəniyyətində əsas yerlərdən birini tutmasıdır. Fitonimlərin istifadəsi mifoloji, dini və ədəbi ənənələri dil mədəniyyətlərinin arxetiplərinə geri qaytarmaqda davam etdirir. Fitomorfizm, mülahizələrin erkən forması ilə əlaqələndirilir və bu formadan irəli gələn anlayışlar dildə qorunub saxlanılır. Fitonimlər bir çox tədqiqatçıların diqqətini cəlb etməkdə davam edir və hazırda onların öyrənilməsi geniş yayılmaqdadır. Bir çox sayda müəllif tərəfindən istifadə edilən yanaşmaların müxtəlifliyinə baxmayaraq, onlar floranın universal olması fikrindədirlər və bu, reallığı modelləşdirməyin ən qədim yollarından birini nəzərdən keçirməyə imkan verir.

Flora konseptuallaşması ilə bağlı olan fitonimik dünyagörüşü linqvistik dünyagörüşünün mozaika parçasını öyrənən perspektivli istiqamətlərdən biridir. Müasir qeyri-bədii ədəbiyyatda müxtəlif dillərdə və dünya linqvo mədəniyyətlərində fitonimik lüğətin təhlilinə dair çoxlu əsərlər mövcuddur. Elmi məqalələr hadisələri təsvir edir və fitonimin öyrənilməsi sahəsində çoxlu sayda tədqiqatların mövcudluğuna baxmayaraq, hələ də onun əhatəli şəkildə birmənalı tərifini verməyə çalışırlar. Bununla belə, bəzi alimlər onları terminoloji sistemə daxil etdiyi halda, bəziləri bu cür lüğətləri nomenklaturaya daxil edirlər. Fitonimlərin bir sıra terminoloji xüsusiyyətlərə malik olması, denotasiya ilə sabit əlaqədə olması və leksik-semantik qrupun ümumi adı olması barədə də belə bir fikir mövcuddur.

Beləliklə, fitonimlər floradan əlavə linqvistik kontekstin işarələyicisi kimi nəinki əhəmiyyətli leksemlərdir, həm də ana dilində danışan şəxsin şüurunda praqmatik və qiymətləndirici komponent oyadır.

Bu tədqiqatda fitonimlərin frazeoloji vahidlərin semantik potensialının və onların konnotasiyalarının aşkara çıxarılması üçün şərt olduğu vurğulanır. Fitonim tərkibli frazeoloji vahidlərin leksik-semantik təhlili onların məişət reallıqlarına və insanların dilinə təsiri sübut edilmişdir. Fitonimlərin öyrənilməsi insanların mədəni həyatının xüsusiyyətlərini, həyat tərzini və adət-ənənələrini bilməyə kömək edir. Yuxarıda deyilənlərə əsasən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, frazeoloji vahidlər-fitonimlər semantik baxımdan kifayət qədər müxtəlifdir ki, bu da onları uyğun tematik qruplara təsnif etməyə, konnotativ və praqmatik mənə əsasında müəyyən etməyə imkan verir.

Müasir dünyada müxtəlif xalqların mədəniyyətlərinin və dil sistemlərinin qarşılıqlı təsiri və inteqrasiyası tendensiyası mövcuddur. Müqayisəli tipoloji təhlil, öz növbəsində, müxtəlif dillərin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini, onların fəaliyyət xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə imkan verir.

İnsanların həyatı həmişə bitki aləmi ilə ayrılmaz şəkildə bağlı olmuşdur. Ona görə də tədqiq olunan dillərdə fitonim tərkibli frazeoloji vahidlər mühüm yer tutur. İngilis və azərbaycan dillərində fitonim komponentli frazeoloji vahidlərin öyrənilməsinin aktuallığı müqayisə edilən dillərin ümumi və spesifik xüsusiyyətlərini müəyyən etmək zərurəti ilə əlaqədardır.

Fitonim tərkibli frazeoloji vahidlərin bir dildən digər dilə tərcüməsi zamanı dillərarası uyğunluqların tapılması və milli xüsusiyyətlərin nəzərə alınması problemi xüsusi maraq doğurur.

Konnotasiya komponentlərinin əmələ gəlməsi amilləri nəzərə alınmaqla fitonim tərkibli frazeoloji vahidlərin mənə quruluşu tədqiq edilmiş, bu vahidlərin milli-mədəni xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir. İngilis və azərbaycan dillərinin frazeoloji vahidlərinin təsadüfi istifadəsinin müxtəlif növlərinin xüsusiyyətləri və istifadə tezliyi vurğulanır.

Bildiyimiz kimi, dil insan aqlının güzgüsü və mədəniyyət anbarı hesab olunur, çünki o, tək-cə insanı əhatə edən real aləmi deyil, həm də milli xarakteri, “dünyanın şəklini”, xalqın mentalitetini, adət-ənənələrini, əxlaqını, dünyagörüşünü əks etdirir. Gerçəkliyin mənzərəsi ikinci dərəcəli işarə sistemlərinin (xüsusən şifahi dil) köməyi ilə təqdim olunur və subyektivləşir və ontoloji reallıq yaratmır.

Beləliklə, təbii dil öz daşıyıcılarına dünyanı obyektiv şəkildə mövcud olduğu formada deyil, onların dünya mənzərəsində təqdim etdiyi formada təqdim edir [2, s.17]. Dünyanın linqvistik mənzərəsinin transformativ mənası ondan ibarətdir ki, onun dəyişməsi insanların ətrafdakı dünya və özləri haqqında qavrayışını dəyişdirir.

Xalqın təbii mühitinin xüsusiyyətlərinə, mədəni-tarixi inkişafının xüsusiyyətlərinə görə flora onun mədəniyyətinin ən spesifik sahələrindən biridir ki, bu da öz növbəsində təbii dildə - əsas etnomədəni kodda öz əksini tapır.

Mif və folklorun şərti dilində olan bitki obrazları simvolik semantikasında çox müxtəlif olan ümumi mədəni mənalarla sıx bağlıdır. Floristik komponentlər müasir nitqdə geniş istifadə olunur. Bir çox bitki təsvirləri çarpaz janr xarakteri alır; buna görə ümumi mədəni ənənəvi kod çərçivəsində tərəvəz kodunun elementləri gözlənilən və proqnozlaşdırıla bilən olur.

Bu araşdırmada biz fitonimlər adlanan floristik komponentli ingilis frazeoloji vahidlərini təhlil etdik. Fitonimlərə bütövlükdə konkret bitkini bildirən element (çiçəkli bitki, giləmeyvə, meyvə və s.), onun tərkib hissəsi (yarpaq, ləçək, gövdə, kök və s.), növü (ağac, kol, ot) olan frazeoloji vahidlər daxildir.

Bitki simvolizminin təsiri nəticəsində ingilis dilinin fitonim komponentli frazeoloji vahidlərinin xeyli hissəsi meydana çıxdı. Beləliklə, fitonimlərin “bitkilərin mifoloji, dini, tarixi-etnoqrafik və mədəni kontekstlərdə rolunun öyrənilməsində” istifadə olunan mühüm kulturoloji anlayışlar olduğunu iddia etmək olar. [11]

Dünyanın obyektiv mövcud mənzərəsi dildə ilk növbədə sözlərin köməyi ilə əks olunur. Məhz onlar, ümumiyyətlə inanıldığı kimi, insanın obyektiv dünyası ilə birbaşa əlaqəlidir. Obyekt-maddi mənə daşıyan leksemlər dünyanın linqvistik mənzərəsinin yaradılmasında xüsusi rol oynayır. Bunlara floranın çoxsaylı adları,

yəni ağacların, kolların, otların, çiçəklərin, tərəvəzlərin, giləmeyvə və digər bitkilərin adları daxildir. Göstərilən tematik sinfin müəyyən adlarının olması və ya olmaması faktı dünyanın mənzərəsi baxımından informativdir. Bundan əlavə, müxtəlif dillərdə hətta ekvivalent fitonimlərin tərkibinin təhlili təbii artefaktlar, onların əlaqələri və xüsusiyyətləri anlayışlarında əhəmiyyətli fərqləri göstərir. Onlar hər bir xalq üçün reallığın bu sferasının spesifik bölgüsünü əks etdirir.

Bundan əlavə, müxtəlif dillərdə oxşar adların müqayisəli təhlili eyni reallığın müxtəlif xalqların şüurunda fərqli dərəcədə aktuallığı haqqında nəticə çıxarmağa əsas verir. Bu, öz növbəsində, yalnız denotativ tipikliyi, yayılması ilə deyil, həmçinin, ana dilində danışanların ona münasibəti ilə müəyyən edilir. Nəticədə bu təhlil ətraf aləmin milli qavrayışı, onun qiymətləndirilməsi, ideologiyası və mədəniyyət anlayışı ilə müəyyən edilir.

Dünyagörüşü və onun dillərdə əks olunması nəinki, obyektlərin obyektiv xüsusiyyətlərinə, həmçinin onların bəzi "təcrübələrinə", onlara qarşı emosional münasibətə əsaslanır.

Fitonimlərin funksional xüsusiyyətləri, istifadə kontekstləri, əlavə qeyri-konseptual mənaları, paradigmatik əlaqələri göstərir ki, bu adlar dünyanın mənzərəsini daha yüksək səviyyədə qurmaq üçün mühüm linqvistik elementlərdir, insanların mənəvi aləmini əks etdirirlər. Dünyanın dil mənzərəsində fitonimlər, bir qayda olaraq, insanın xarici və daxili keyfiyyətlərinin etalonları, millivətənpərvərlik simvolları rolunu oynayır. Və dünyanın bu mənzərəsi obyektiv reallığı əks etdirən mənzərədən daha çox milli müstəvidə qeyd olunur.

İngilis dilində flora və fauna lüğətindən istifadə edən frazeoloji vahidlər də insanların ətraf mühitə münasibətini çatdırır, hədəf dilin milli, mədəni və universal xüsusiyyətlərini əks etdirir. Beləliklə, azərbaycan və ingilis dillərində fitonimlər olan frazeoloji vahidləri müqayisə etdikdə əmin olduq ki, bu ifadələr komponent tərkibinə və obrazlı əsaslarına görə fərqlənilər. Tərkibində eyni nominativ komponentlərə malik olsa da, frazeoloji vahidlər semantikada üst-üstə düşmür. Fərqlər hər iki xalqın mədəniyyətinin, həyat tərzinin milli spesifikliyi və xarici aləmi təsəvvürlü qavrayışı ilə ifadə olunur.

II fəsil. İngilis dilində fitonim tərkibli frazeoloji vahidlərin linqvostilistik təhlili

2.1. İngilis dilində fitonim tərkibli frazeoloji vahidlərin leksik – semantik və struktur təhlili

Dünya dillərinin hər birinin lüğət tərkibində taftalogiya və müxtəlif semantikalı və strukturlu sözlər mövcuddur. Bu qrup sözlərdən bir hissəsi də mövcuddur ki, onların, dilin lüğət tərkibində özünəməxsus yeri və xarakteristikaları olan bitki adlarını bildirən fitonimlərdir. Fitonimlər öz növbəsində cəmiyyətdə əhatə dairəsi, funksional fəallığı, orijinallığı, kəmiyyət və məna zənginliyi, semantikasının fərqliliyi, insanların həyat şəraiti, məişəti, yaşayış tərzini, həmçinin coğrafi relyefindən asılı olaraq adlandırılması və müalicəvi xüsusiyyətlərinin olub-olmaması ilə diqqəti cəlb edir. Fitonimlər təbii olaraq müxtəlif bucaq altında və ya başqa sözlə ifadə etsək, müxtəlif parametrlərə görə təsnif oluna bilər. Onlar quruluşuna görə sadə, düzəltmə və mürəkkəb sözlərdən ibarət ola bilər. Dilçi alim Əbülfəz Quliyev qeyd edir ki, strukturuna görə Azərbaycan dilində olan fitonimlər sadə, düzəltmə və mürəkkəb sözlərdən ibarət olur və leksik, morfoloji və sintaktik yolla düzəldilir. [2, s.10].

Həmçinin fitonimlər dərman bitkisi kimi istifadə olunmasına görə, mədəni və yabanı olmaqla qruplaşdırılır. Eyni zamanda ədviyyat kimi istifadə oluna bilən fitonimlər də mövcuddur. Bizi əhatə edən aləmdə müxtəlif və çoxlu sayda fitonimlər vardır. Bu müxtəliflik hər bir dilin leksik səviyyəsində, o cümlədən ingilis dilində fitonimlərin həm çoxluğunu, həm də fərqli vəziyyətlərdə istifadə olunmasını, semantikasının dəyişməsinə, metaforlaşmasını şərtləndirir. Oksford Universiteti Nəşriyyatının buraxdığı “The Oxford-Dyden Pictorial English Dictionary”-də fitonimlər tərəvəzləri, meyvələri, çəyirdəkli meyvələri, mədəni gülləri, yabanı alaq otlarını ifadə edən fitonimlər və eyni zamanda ümumi botanika başlığı altında yerdə qalan digər bütün bitkilər verilmişdir. Fitonimlərin qruplaşdırılması müxtəlifdir və həmin qruplaşmanın birinə tərəvəzlər daxildir. Onlardan biri lüğətdə verilmiş *bean* fitonimidir. Bu fitonimin leksik mənası “*lobya*,

maş, lobyə dənəsi, noxud dənəsi” söz birləşməsi – “*horse beans*” – “*atlı lobyə*”, “*coffee beans*” – “*kofe paxlası*”.

“*Bean*” – fitonimi metaforikləşərək müxtəlif semantik çalarlıq yarada bilir.

“*Every bean has its black*”; “*Nobody or nothing is perfect*”. – “*Hər kəsin çatışmayan cəhəti var, hər şeyin qaranlıq tərəfi var*”.

“*You have had your own time of it, Mr. Syddall, but every bean has its black and every path has its paddle... and it will just set you hence forth to sit at the board end as well as it did Andrew lang syne*”. [42, s.93] “*Siz öz vaxtınızda cənab Siddal nədənsə istifadə etmişiniz, ancaq hər kəsdə çatışmayan cəhət vardır və gölməçəsi olmayan yol yoxdur. İndi lap sonuncu stol arxasında əyləşəcəksən, necə ki, uzun müddət illər boyu Andrey əyləşirdi*”.

Bu cümlənin tərcüməsindən görüldüyü kimi “*bean*” fitoniminin leksik mənası birləşmədə açıq şəkildə görünməsə də implisit şəkildə metaforlaşmada bunu hiss etmək o qədər də çətin deyildir. Çünki həmin fitonimin “*atlı lobyə*” və yaxud “*lobyə*” anlayışını ifadə etməsi bunu bizə aydınlaşdırır. Məhz buna görə, lobyə ağaca dırmaşanda və yaxud iri yarpaqları olduğuna görə, həmin bitkinin yarpaqları arasında hər şeyi adi qaydada görmək mümkün olmur. Məzmununda da “*cənab Siddal*” bəzən öz hərəkətlərinə diqqət yetirmədiyinə görə, biz həmin frazeoloji birləşmənin qeyd olunan semantik çalarlığını görə bilirik.

Danışiq dilində istifadə olunan digər bir birləşmə də vardır: “*full of beans*” – “*enerjili*”.

“*The horses looked fresh and full of beans*”. – “*Atlar enerjili idi, onlar yorğun deyildilər*”. [41, s.22]

“*A fellow like young Harbinger of course, he understood-versatile “full of beans”, as he expressed it to himself in his more confidential*”... - “*Gənc Harbinger kimi bir yoldaş, əlbəttə ki, çox yönlü “yüksək əhval – ruhiyəli” olduğunu başa düşürdü, çünki bunu daha çox məxfi şəkildə ifadə etdi.*” [41, s.43]

“*He enjoyed his trip and arrived in the pink and has been full of beans ever since!*” – “*Onun səyahəti olduqca maraqlı idi. Peni bu səyahəti çox yaxşı başa vurdu və o vaxtdan gümrah və şəndir*”. [40, s.18]

Bu kontekstlərdə isə metaforlaşma bütünlüklə başqa bir yöndə irəliləmişdir. Aydınır ki, “*lobya*” fitonimi çox sürətlə boy atır və məhsulun sonuna qədər yarpaqları yaşıl olur və hər zaman inkişafda olur. Məhz bu semantik xüsusiyyətinə görə metaforlaşma belə istiqamətdə yol almışdır və bu oxşarlıq tamamilə qanunauyğun formada ingilis dilli insanlar üçün adi bir hal kimi baş vermişdir.

“*Spill the beans*”. – “ağzından söz (*sirr*) qaçırmaq”.

“*The instant the words were out of my mouth I realized that I had spilled the beans*”. – “Mən bu sözləri ağzımdan çıxarmamış, anladım ki, sirri açmışam”.

“*The man himself is more than happy to spill the beans about how he goes about capturing a memorable guitar sound on tape*”. – ‘Kişi özünü daha çox xoşbəxt hiss edirdi, ona görə ki, onun maqnitofonda yadda qalan səsinin qəbul etməsinə valeh olması sirrini yaymışdı’.- Bu birləşmə məzmun daxilində okazional vəziyyətdə özünün pozitiv qiymətləndirmə semantikasına malik olduğunu göstərir.

“*She might just decide to kill you, in case you spill the beans*”. – “Əgər sən sirri açsan, (*yaysan*), yaqin ki, o sizi öldürmək qərarını verəcək”.- Bu ifadədə isə, həmin birləşmə özünün neqativ qiymətləndirmə semantikasına malik olduğunu göstərir və kiminsə sirrini kiməsə verməyi ifadə edir.

Frazeoloji birləşmələrlə bağlı digər bir xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, həmin birləşmələrdə, həmçinin komponentlərinin ifadəliliyinə görə ekspressivlik olur. Buna görə də, bəzi əlamət bildirən frazeoloji birləşmələr vardır ki, onlarda fitonimlər komponent kimi çıxış edir və müqayisə edilir, metaforlaşır və leksik mənasından uzaqlaşmaqla bərabər konkret vəziyyətlərdə işlədilir. Belə fitonimlərdən biri *berry*-dir.

Onu da vurğulamaq lazımdır ki, ingilis dilində bəzi fitonimlər vardır ki, onların ikinci komponenti *berry* sözündən ibarətdir və bu fitonimlər quruluşuna görə mürəkkəb sözlərdir.

“*blackberry*” – “böyürtkən, qara qarağat”

“*goose-berry*” – “qırmızı qarağat, quş üzümü”

“*strawberry*” – “çiyələk”

“*raspberry*” – “moruq”

“*mulberry*” – “tut”

Bu fitonimlərlə bərabər “*berry*” fitonimi də əvvəldə vurğuladığımız kimi frazeoloji birləşmə yaratmışdır.

“ *Well, well, you’re brown as a berry*”. – “Siz necə də qaralmısınız, lap şokolad kimi”. [40, s.23].

Bununla yanaşı, bəzən bu söz mənfi çalarlılıq da ifadə edə bilir, bu əksər hallarda kontekstdən asılı olur və eyni zamanda bu ifadəlilik (ekspressivlik) vizual olaraq möhkəmlənir, beləliklə kontekstdə özünü göstərir. İzahlı lüğətlərlə yanaşı, həmçininin tərcümə lüğətlərini nəzərdən keçirdikdə ingilis dilində çoxlu sayda fitonimlərin frazeoloji birləşmələrdə komponent kimi çıxış etdiyini müşahidə etmək mümkündür.

“*bush*” – “kol, kolluq”

“*rose bush*” – “qızılgül kolu”

“*to beat about the bush*” – “söhbəti yayındırmaq, sözü fırlatmaq”

e.g. “*Tell me truth don’t beat about the bush, man!* - *A kişi, ordan-burdan danışma mənə həqiqəti de!*” “*Some countries are beating the bushes for engineers.*” – “*Bir çox ölkələrdə mühəndislər tapılmır (onları axtarırlar)*”. [42, s.25]

If this don’t take the rag off the bush! Cousin Mary got to gadding about as much, that she has to send round word she is going to stay at home one evening.. - Bu lap ağ oldu! Meri əmiqızının başı kefə elə qarışdı ki, evdə ziyafət təşkil edəcəyini evdəkilərə xəbər verməyi unutdu”. [42, s.82]. Bu ifadə də qara ilə frazeoloji birləşmənin tərkibində “*bush*” komponenti işləndiyi vəziyyətdə nəyisə həddindən artıq etmək, hər kəsi təəccübləndirmək, gözlənilməz hərəkətlər etmək kimi mənaları ifadə etmişdir. Digər bir məqam ondan ibarətdir ki, lap dərinə gedilsə “*bush*” sözü *kol-kos* mənasını ifadə etdiyindən burada motivləşmə və məcazlaşma güclüdür.

“You know why you’re here, of course, so we needn’t beat about the bush”. – *“Siz hamınız bura nə üçün dəvət olunduğunuzu bilirsiniz, ona görə də birbaşa mətləbə keçək.”* [42, s.51]

“And then, without beating around the bush he said: “How much is there for me?”” – *“Və sonra heç bir əmma qoymadan o, birbaşa soruşdu: “Mən buna görə nə qədər alacağam?”* [42, s.53]

Nümunələrdən göründüyü kimi *“beat about the bush”* - bir tərəfdən *nəyəsə əmma qoymaq*, digər bir tərəfdən isə, *təzədən nəyəsə qarışmaq, yenidən soruşmaq* və s. kimi mənaları ifadə edir. Bunlarla bərabər həmin ifadə bir qədər dəyişilmiş formada amerikan ingiliscəsində müxtəlif semantik çalarlılıq ifadə edir.

“Round and round the mulberry bush” said Bond when Ann Shapland had gone *“same thing over and over again”*. - Bond, Ann Şapland *“eyni şeyləri təkrar-təkrar söyləyir”* dedi: *“Mövzunun əsas məqsədinə gəlmədən çox müzakirə edir.”* [38, s.19]

“His name was Green, and he was as green as a gooseberry” – *“Onun soyadı Qrin idi və o adına uyğun olaraq təcrübəsiz, həyatı yaxşı bilməyən gənc idi.”* [38, s. 27]

Bu birləşmədə işlənən *“as green as a gooseberry”* frazeoloji birləşməsində müqayisə vardır və *green* sözünün semantikasında – təcrübəsizlik, dünyagörüşünün az olması mənaları ifadə olduğundan burada metaforlaşma baş vermişdir və şəxsin soyadının *“green”* olmasını da məsələ ilə əlaqələndirib insanın özünün adına uyğun gəlməsini frazeoloji birləşmədə ifadə etmək mümkün olmuşdur.

Əvvəki hissələrdə nümunə kimi göstərdiyimiz frazeoloji birləşmələrdə komponentlərin ekspressivlik (ifadəlilik), emosiyalılıq, qiymətləndirmə xüsusiyyətlərinin bütövlükdə frazeoloji birləşmələrin konnotasiya komponentinə uyğun gəldiyinin bir daha şahidi olduq. Çünki birləşmə tərkibində olan komponentlərin hansısa dərin qatda olan mənası metaforlaşma nəticəsində semantik çalarlıq yaradır və nitqi, ifadəni canlandırır, informasiyanı qəbul edənə

səfərbər edir ki, vəziyyətdən dəqiq nəticə çıxara bilsin və eyni zamanda verilən məlumatı düzgün qəbul etsin.

Hər bir halda frazeoloji birləşmələrdə iştirak edən komponentlərin birləşə bilmək qabiliyyəti ilə yanaşı, onların hər birinin həm ilkin lüğəvi mənası, həm də metaforlaşma qabiliyyəti son halda frazeoloji birləşmənin kontekstdə işlədilərkən aldığı məna birbaşa olaraq komponentin tərkibi faktorundan çox asılıdır. Məsələn, *“plentiful”* komponenti frazeoloji birləşmə tərkibində *“as plentiful as blackberries”* – *“bol, bolluq”* həmin birləşmədə ifadəlilik yaradır. Biz bu situasiyanı başqa bir fitonimdə də müşahidə edirik.

“Her? Rats! Sissy can’t drive four sour apples. Grazy’s a loon” – *“O aparacaq? Cəfəngiyyat! Maşın idarə etmək barədə Sissinin anlayışı yoxdur. O qeyzlidir (qudurğandır).”* [42, s.29]- Burada kontekstdən görüldüyü kimi *“four sour apples”* frazeoloji birləşməsi tam şəkildə inkarlıq ifadə edir və nəyisə qəti şəkildə bacarmamaq anlamına gəlir. Lakin bir məsələ vardır ki, bu fikri başqa sözlərlə ifadə etmək istəsək həmin effekt bu fikirdə alınmazdı, çünki həmin birləşmənin tərkibində olan komponentlərin metaforlaşaraq konnotativ semantika yaratmasını başqaları bu qədər ekspressiv edə bilməzdi və buna görə də frazeoloji birləşmələrdə komponent tərkibi faktoru mühüm, aparıcı faktorlardan biridir.

Bu kontekstdə inkarlıq, neqativlik ifadə olunurdusa, başqa bir frazeoloji birləşmədə isə (tərkibində *“apple”* komponenti olan) daha yüksək emosional və ekspressiv səviyyədə pozitivlik ifadə olunur.

“Dick” said the dwarf, thrusting his head in at the door, “my pet, my pupil, the apple of my eye, hey, hey!” – *‘Dik! – cırtdan adam başını qapıdan içəri uzadaraq dedi – mənim sevimlim, mənim şagirdim, gözümün işığı!’* [42, s.53]

“George was the apple of his father’s eye..” – *“Corc atasının göz bəbəyi idi.”* [42, s.79]

Konkret halda göstərdiyimiz frazeoloji birləşmədəki komponentlərin bütövlükdə birləşmənin kontekstinə böyük təsir göstərdiyini müşahidə etmək mümkündür.

Bizim nümunədə “*apple of one’s eye*” – “*gözün işığı*”, “*sevimli*” birləşməsi – ona görə metaforlaşa bilib ki, insanın gözündə bir hissə vardır ki, göz almacığı adlanır və insan onun vasitəsilə ətraf aləmi görə bilir, o olmasa dünya işığından məhrum olar.

Bəzən isə qəbul edilməyən, məqbul sayılmayan komponent məhz neqativ mənə ifadə etməklə, mənfi konnotasiya yaradır. Məsələn, həmin “*apple*” fitomini “*bad*” sözü ilə birləşmə yaradarkən frazeoloji birləşmə “*a bad apple*” başqalarına pis təsir göstərən, camaat tərəfindən məqbul sayılmayan, qəbul edilməyən adamı ifadə etmək üçün işlədilir.

Konsepsiyalar dünyanın dil mənzərəsinin əsasını təşkil edir. Hər bir xalqın sosial stereotipləri, ədəbiyyatı, folkloru, dini baxışları, tarixi təcrübəsi, etnopsixologiyası, sənəti və mədəni dilçiliyi öz konsepsiyasını təşkil edir. Konsepsiya vahidləri konsepsiyalardan ibarət olan idrak dilçiliyinin əsas anlayışlarından biridir.

Müasir elmin antroposentrizminə uyğun olaraq, son onilliklərdə insanların, onların şüuru və düşüncəsi ilə bağlı sıx linqvistik tədqiqatlar aparılmış, dünyanın bir sıra dil mənzərəsinin öyrənilməsinə çox diqqət yetirilmişdir.

Dil, bir tərəfdən, bu mənzərəni formalaşdırarkən, eyni zamanda, bir şəxsin dünyasına, dilə daxil olaraq xüsusi bir lüğət vasitəsi ilə bir insanın xüsusiyyətlərini, mədəniyyətini formalaşdıran digər şəkilləri ifadə və izah edir.

Bu baxımdan fitonimik lüğət xüsusi maraq doğurur, çünki insanın həyat təcrübəsini, xalqın dəyərlər sistemini, flora dünyasının idrak və inkişaf prosesini, milli xüsusiyyətlərini qeyd edən təbii obyektlərin nominasiyasında zehniyyət təzahür edir.

Qədim dövrlərdən bəri bir insan özünü təbiətin bir hissəsi kimi hiss edirdi, inkişafının ilk mərhələlərində varlığının xarici şərtlərini təyin edən floranın mövcudluğundan tamamilə asılı idi.

Əminliklə deyə bilərik ki, bu anda təbiət, xüsusən bitkilər insanlar üçün əhəmiyyətli bir sahə kimi düşünülür. Bu adlar bütövlükdə tədqiqatçılara görə yalnız nominativ deyil, həm də praqmatik, qiymətləndirici, ifadəli və digər

funksiyaları yerinə yetirən xüsusi bir leksikosemantik qrup - fitonimik lüğət təşkil edir.

Leksemaların bu semantik ortaqlığı təqdirəlayiqdir, çünki söz ehtiyatının ən qədim təbəqələrindən biri məhz bunlardır. Fitonimik lüğət insanı əhatə edən təbiətin bir hissəsi kimi bitki aləminin praktik, mədəni və mifoloji inkişaf təcrübəsini əks etdirir, insanların bitki aləminin qavramasını əks etdirən etnomədəni məlumatları özündə cəmləşdirir.

Bildiyimiz kimi, söz yaratmağın vacib yolu iki və ya daha çox sözü birləşdirərək yeni bir söz yaratmaqdır. Bu şəkildə yaranan sözlər bölünməz dil vahidləridir. İki və ya daha çox söz birləşərək yaranan yeni sözlər morfoloji quruluşuna görə mürəkkəb sözlər sayılır. [3, s.45]

Bütün bölünməz dil vahidləri kimi, mürəkkəb sözlərin də öz qrammatik forması, sintaktik və semantik xüsusiyyətləri vardır. [4, s.430].

Dilin lüğəti kompleks bir quruluşa sahib olan şəkillərdən və ya başqa vasitələrdən istifadə edərək yaradılan fitonimlərlə zəngindir. Kompleks fitonimlər əsasən, həmin bitkinin bəzi xüsusiyyətlərini daxil etməklə əmələ gəlir. Mürəkkəb fitonimlərin əmələ gəlməsində iştirak edən tərəflər öz-özlüyündə yaranmır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu hissədə dördüncü yerdə olan faktiki fitonimləri artıq nəzərdən keçirdik. Beləliklə, digərlərindən daha çox olduğu bu cür fitonimlərin tədqiqinə daha çox diqqət yetirilməlidir.

Bunun əsas səbəbi dil ilə əlaqəli bir çox faktın və mühüm qrammatik nümunələrin, həm də üslubi məzmun və obrazların olmasıdır. Digər onomastik vahidlər kimi, dilçiliyin bir çox qanunları ilə əlaqəli fitonimlər mürəkkəb sözlərin birləşmə prinsipinə tabedir.

Fitonimlər prizmasından bu dörd istiqaməti nəzərdən keçirək:

1. İttifaqsız formalaşmış mürəkkəb fitonimlər - bu seriyaya aid olan fitonimlər kök morfemlər, şəkilçi morfeması olmadan birləşdirilərək əmələ gəlir. Bu cür morfemlərin tərkibinin təhlili göstərir ki, onların əmələ gəlməsi təsadüfən baş vermir. Bu cür mürəkkəb fitonimlər həm struktur, həm də məna baxımından müəyyən bir naxışla yaradılır.

Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, birləşdirici şəkilçilər olmadan struktur olaraq əmələ gələn fitonimlər bir bitkinin hər hansı bir xüsusiyyətini öz adına təcəssüm etdirərək meydana gəlir. Məsələn, “*dəvədabanı*”-“*coltsfoot*”, “*novruzgülü*”-“*primrose*” və s.

2. Birləşdirici sait və ya samitin köməyi ilə yaranan mürəkkəb fitonimlər. Bu qayda ilə yaranan mürəkkəb fitonimlər nadir hallarda müşahidə olunur. Söz yaradıcılığı prosesində sintaktik üsulla sözlərin yaranmasında olduqca aktual olan bu yol mürəkkəb fitonimlərin yaranmasında əlverişli hal hesab olunmur. Elə bu səbəbdəndir ki, bu yolla yaranan mürəkkəb fitonimlərə nadir hallarda təsadüf edirik. Buna misal olaraq, *gülümbahar*, *belladonna* və s. fitonimlər bütün onomastik vahidlər kimi adlandırma prosesi nəticəsində hasil olmuşdur. Yəni, fitonimik vahidlərin yaranması təsadüfi olmayıb, təfəkkürə və məntiqə əsaslanmışdır. Odur ki, sintaktik yolla yaradılmış mürəkkəb fitonimlərdə mənə ifadə etməyən, birləşdirici xarakter daşıyan sait və ya samitlərin iştirakına nadir hallarda rast gəlinir.

3. Sözü və ya bağlayıcılar vasitəsilə sözləri birləşdirməklə yaranan mürəkkəb fitonimlər – bu yolla yaranan fitonimlər mütləq şəkildə yenidən iki qrupa ayrılmalıdır. Bunun əksinə, ingilis dili flektiv olduğu üçün inkişaf etmiş şəkilçi sistemindən məhrumdur. Elə bu səbəbdən də ingilis dilində söz birləşməsi və cümlələrdə sözlər arasında əlaqə məhz sözönülər vasitəsilə yaradılır. Dilə xarakterik olan bir əlamətin onun vahidlərindən – fitonimlərdən yan keçməsi mümkünsüzdür.

4. İlk komponentində yiyəlik məzmunu, tərəfləri arasında mənsubiyyət əlaqəsi olan mürəkkəb fitonimlər – daha əvvəl fərqli başlıq altında tədqiq etdiyimiz bu fitonimlərin bu cür bölgədə də qarşımıza çıxması heç də təsadüf deyil. İngilis dilinin lüğət tərkibində yer alan fitonimlərin əksəriyyəti mürəkkəb, mürəkkəb fitonimlərin çoxu isə tərəfləri arasında mənsubiyyət əlaqəsinin ifadə olunduğu komponentlərdən təşkil olunanlardır.

Məhz əlamətlərin bənzədilməsi və köçürülməsi yolu ilə yaranan bu fitonimlər dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində əhəmiyyətli rol oynamaqla yanaşı, bədii dilin estetik gözəlliyinə də təsirsiz ötüşür.

Buna misal olaraq, *dovşanalması, qurdağzı, danaayağı, çobanyastığı, danaiürəyi, deer's eye, hares's foot, cat's tail, calf heart* və s. fitonimləri göstərmək olar ki, qeyd olunan yolla dildə mürəkkəb fitonimlərin yaradılması sözügedən prosesin hər iki dildə aktual olduğunu göstərir. Bunun səbəbi isə bitkilərin adlandırılmasında eyni yanaşmanın sərgilənməsidir.

Adlandırma zamanı insanlar bitkiləri hansı formada qəbul etsələr də, bu onların adlarına - fitonimlərə də təsir göstərmişdir və nəticədə bir çox kompleks fitonimlər bənzətmə və əlaqə yolu ilə yaradılmışdır.

Sintaktik olaraq formalaşan fitonimlərin digər bir səciyyəvi xüsusiyyəti bu cür fitonimlərin mütləq lokal olmasıdır.

Əsasən, dilçilərin misilsiz düşüncə və qavrayışına əsaslandığı üçün bu fitonimlər hər zaman milli olur. İngilis dilinin bu cür mürəkkəb sintaktik fitonimlərlə zənginləşdirilməsi hələ də mürəkkəb bir prosesdir. Çünki elmi terminologiya fərqli dillərin, fərqli düşüncə formalarının dünya sivilizasiyasına inteqrasiyasıdır.

Bir dil üslubu olaraq frazeologiya indiki dövrdə kifayət qədər sabit bir mövqe qazanmışdır. Bu sahədəki bölmələr seçilir: söz birləşməsi, dialekt frazeologiyası, müqayisəli, tarixi və s. Frazeologiya müxtəlif dillərdə, xüsusən də ingilis dilində materiallar üzərində intensiv inkişaf edir.

Frazeologiyanın öyrənilməsi uzun bir ənənəyə malikdir. Son illərdə bədii, ictimai-siyasi, elmi-kütləvi, sənədli, memuar və digər ədəbiyyat əsərlərinin frazeoloji tərkibinin təhlilinə həsr olunmuş çox sayda əsər yazılmışdır.

Bir (əsas) xassəyə görə frazeoloji vahidin təyini prinsipi dil ədəbiyyatında dəfələrlə mübahisələrə məruz qalmışdır.

Əsas və fərqləndirici xüsusiyyət kimi qəbul edilən, hər birinə və ya yalnız bir xüsusiyyətə əsaslanan frazeoloji vahidin müəyyənləşdirilməsinin mümkünlüyünə qarşı tənqidi fikirlərə müxtəlif ədəbiyyatlarda rast gəlinir.

Yuxarıda göstərilənlərlə əlaqəli olaraq, frazeologiya frazeoloji vahidlər adlanan mürəkkəb semantikasını olan sabit ifadələri tətqiq edən dilçiliyin xüsusi bir sahəsidir. Bu elmin əsas istiqamətləri bunlardır: deyimlər, frazematikalar və eyni zamanda idiofrazematikalar.

Frazeoloji vahidin bir sıra xüsusiyyətlərinə görə semantik, struktur və funksional xüsusiyyətləri onu digər dil vahidləri ilə müqayisədə hərtərəfli məhdudlaşdırır. Frazeoloji vahidlərin leksik mənasının quruluşu yalnız onların malik olduqları mənalar ilə məhdudlaşmır. Quruluşun ən vacib elementləri, məna ilə yanaşı, bütöv bir şəkildə qurulması, qrammatik dizaynı və sistemli dil əlaqələri hesab olunur. Frazeoloji vahid və sözlərin semantik quruluşu heç vaxt tamamilə üst-üstə düşmür.

Dil tədrisinin məqsədi mədəni aspektdə xarici dil vasitəsi ilə ünsiyyət qurmağa hazır olması ilə təzahür edən ünsiyyət qabiliyyətinin formalaşdırılması yolu ilə çoxmədəniyyətli şəxsiyyətin inkişafıdır.

Fitoloji vahidlərin mənimsənilməsi, onların tədrisi, tələblərin hazırlıq səviyyəsi, yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla tədris planına uyğun aparılırsa müsbət təsir göstərəcəkdir.

Frazeologiya fitoloji vahidlərin semantik, morfoloji-sintaktik və üslub xüsusiyyətlərini öyrənən dilçiliyin bir hissəsidir.

Frazeoloji vahidlər insanın flora aləminə dair çoxəsrlik müşahidələrini əks etdirir, insanların ətrafdakı təbiətə münasibətini çatdırır.

Bir xalq üçün xarakterik olan dünyanın frazeoloji mənzərəsinin bir parçası, başqa bir xalqın dünyasının frazeoloji mənzərəsində tamamilə göz ardı edilə bilər və ya başqa bir dil ifadəsi vasitəsi ilə nəzərdən keçirilə bilər.

Frazeoloji vahidlərin təhlili üzərində işləyərək müəllim, onların mənasını müəyyənləşdirmək üçün işi planlaşdırmalıdır.

Ümumiyyətlə, ingilis fitonomik lüğətində məna və komponentlərin tam ekvivalentliyi və ya tamamilə üst-üstə düşməsi daha çox baş verir. Burada sözdə mədəni amillər mühüm rol oynayır.

Dünya dilləri ilə ingilis dilinin kulturoloji komponentini müqayisə edərkən iki amil aşkar olunur:

- 1) universal
- 2) milli spesifik.

Beləliklə, fitonimlərin linqvokultural aspektdə öyrənilməsi dünyanın dil mənzərəsini təmsil edir ki, bu da dil vahidlərinin semantikasında sözün mənaları və xüsusi mədəni spesifik mənalara sistemi vasitəsi ilə əks olunur.

İngilis dilində meyvəni ifadə edən ən aktiv frazeoloji fitonim: “apple”- “alma”dır.

1.The usually round, red or yellow, edible fruit of a small tree, *Malus Sylvestris*, of the rose family - *Qızılgül ailəsindən Malus Sylvestris adlı kiçik ağacın adətən yuvarlaq, qırmızı və ya sarı yeməli meyvəsi.*

2.The tree, cultivated in most temperate regions - *Ən mülayim bölgələrdə becərilən ağac.*

3.The fruit of any of certain other species of tree of the same genus - *Eyni cinsdən olan bəzi digər ağac növlərindən hər hansı birinin meyvəsi.*

“Straw” komponentli frazeoloji vahidlər üçün neytral qiymətləndirmə mənası xarakterikdir.

The definition of straw is a yellowish color, or made of stocks of grain (Samanın sözünün mənası sarımtıl rəngdir və ya taxıl ehtiyatlarından hazırlanır). İngilis dilinin frazeoloji sistemindəki “straw” tərkibli fitonimlərin işlənməsi:

“straw in the wind” “qabaqcadan xəbər verən”

“to straw poll/vote” “qeyri – rəsmi səsvermə”

“to catch at a straw”; “vəziyyətdən çıxmaq üçün edilən cəhd”

“to clutch at straws” “çıxılmaz vəziyyət”

“Draw the shortest straw” – “arzuolunmaz taleyə qərq olan şəxs olmaq (püşkatmada olduğu kimi)”. “Mike drew the short straw and had to clean the bathroom.” – “Mayk qədərinə razı olub hamam otağını təmizləməli idi”. [53]

Bu fitonim vasitəsi ilə iyerarxik əlaqə və insan hərəkəti konseptləşdirilir.

Müasir dilçiliyin prioritet istiqaməti dilin bir insanla, onun şüuru, təfəkkürü, mənəvi və praktik fəaliyyəti ilə sıx əlaqədə öyrənilməsidir, buna "antropoloji dilçilik" deyilir. Antropoloji dilçiliyin təməl vəzifəsi bir şəxsin və bir etnik qrupun dili ilə mentaliteti arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirməkdir.

Hər hansı bir dilin leksik və frazeoloji vahidləri yalnız aktual linqvistik məlumatların daşıyıcısı deyil, həm də ictimai həyat, maddi və mənəvi mədəniyyət, etnos faktorlarını əks etdirir.

Dil materialının mədəni dilçilik nöqtəyi-nəzərindən öyrənilməsi, müəyyən bir xalqın ətraf aləmin müəyyən bir parçası haqqında bilik və fikirlərini yenidən qurmağa, dildən kənar dil gerçəkliyinin necə qırıldığını izləməyə imkan verir.

Dilçiliyin bir hissəsi kimi frazeologiyanın mövzusu frazeoloji vahidlərin kateqorik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsidir, bunun əsasında frazeoloji vahidlərin əsas xüsusiyyətləri ayrılır və frazeoloji vahidlərin dilin xüsusi vahidləri kimi mahiyyəti məsələsi həll olunur, nitqdəki frazeoloji vahidlərin işləmə qanunauyğunluqlarını və onların formalaşma proseslərini müəyyənləşdirir.

Bununla birlikdə, tək bir tədqiqat mövzusunun olması və frazeologiyanın bir çox sualının çoxsaylı təfərrüatlı inkişafına baxmayaraq, frazeoloji vahidin nə olduğu barədə hələ də fərqli baxışlar mövcuddur.

Frazeologiya üzrə tədqiqat aparan dilçilərin əksəriyyəti frazeoloji vahidlərin aşağıdakı əlamətlərini göstərir:

1) Frazeoloji vahidləri, sözlər kimi, nitq prosesində yaratmırıq, əksinə hazır əhəmiyyətli vahidlər kimi çoxaldırıq.

2) Bir söz kimi, frazeoloji vahid, cümlədə nominativ funksiyanı yerinə yetirir.

3) Frazeoloji vahidlər tərkibində və quruluşunda sabitdir, yəni müəyyən sayda söz komponentlərindən ibarətdir və komponentlər arasında sabit bir əlaqə növü vardır.

4) Frazeologizmlər - tərkib hissələrini söz sahibləri kimi qəbul edən seqmentli birləşmələrdir [22, s. 41]. Bu xüsusiyyət frazeoloji vahidlərin sözlərlə omonim olan daha kəsirli hissələrə bölündüyünü göstərir.

5) Frazeologizm frazeoloji vahidi əmələ gətirən sözlərin sinonimləri ilə əvəzlənməsi zamanı əmələ gəlir. Lakin hər bir frazeoloji vahidin sinonimi yoxdur. Bəzi frazeoloji vahidlər yalnız təsviri ifadə ilə əvəz edilə bilər.

İngilis dilindəki mənfi xüsusiyyətlərə malik (zəhərli, alaq otu, tikanlı) bitkilərin adlarında tez-tez rast gəlinən mənfi anlayışları ifadə edən şeytan və ya şeytan elementi olan fitonimlər var: “devil’s candle” – Bitki - şeytan şamı, xüsusilə magiyada istifadə edilir.

İngilis dilinin frazeoloji vahidlər sistemində, rus dilinin leksik tərkibinə xas olan eyni fenomenlər müşahidə olunur: “polisemiya”; “omonimiya; “sinonimiya”; “antonimiya”.

Frazeologiyaya dair geniş baxışları ümumiləşdirərək aşağıdakıları qeyd etmək olar. Müasir dilçilikdə tədqiqatın iki istiqaməti açıq şəkildə göstərilmişdir. Başlanğıc nöqtəsi kimi ilk istiqamət, frazeoloji vahidin sözlərdən, yəni təbiətinə görə frazeologiyadan ibarət bir dil vahidi olmasıdır.

Eyni zamanda, bəzi alimlər, frazeologiyanın obyektinin, aralarındakı keyfiyyət fərqlərindən asılı olmayaraq müəyyən bir dildə həqiqətən mümkün olan konkret ifadələr olduğu fikrini ifadə edirlər.

Hər iki halda da frazeoloji vahidin tərkib hissələrinin leksik mahiyyəti bu alimlər tərəfindən şübhə altına alınmır. Bu ifadələr, keyfiyyətcə onlardan fərqli olduğundan, omonim olmayan ifadələrlə ziddiyyət təşkil edir.

Frazeoloji vahidlərin öyrənilməsində əsas olan hadisə frazeoloji vahidlərin nitqdə müəyyən forma, məzmun və istifadə xüsusiyyətlərinə malik bir dil vahidi kimi bütövlükdə səciyyəsidir.

Dillər bir mədəniyyətin güzgüsü və anbarı sayılır, çünki o, yalnız bir insanı əhatə edən real dünyanı deyil, həm də milli xarakteri, "dünya mənzərəsini", insanların zehniyyətini, ənənələrini, adətlərini, əxlaqını, norma və dəyərlər sistemini izah edir. Reallığın mənzərəsi ikinci işarə sistemlərinin (xüsusən də şifahi dilin) köməyi ilə təmsil olunur və subyektləşdirilir.

Beləliklə, dil daşıyıcıları frazeoloji birləşmələri elmə obyektiv olaraq mövcud olduğu formada deyil, şifahi nitqdə təqdim olunduğu formada təqdim edir [2, s.27].

Dünyanın dil mənzərəsinin dəyişdirici tərəfi ondadır ki, onun dəyişməsi insanların ətraf aləm və özləri haqqında qavrayışını dəyişdirəcəkdir.

İnsanların təbii mühitinin, mədəni və tarixi inkişafının xüsusiyyətlərinə görə flora öz mədəniyyətinin ən spesifik sahələrindən biridir ki, bu da öz növbəsində təbii dildə - əsas etnomədəni kodda əks olunur.

Mif və folklorun şərti dilindəki bitki şəkilləri, simvolik semantikasında çox müxtəlif olan ümumi mədəni mənalarla sıx bağlıdır. Floristik komponentlər müasir nitqdə geniş istifadə olunur. Bir çox bitki şəkli ümummədəni və ənənəvi kod çərçivəsində olan tərəvəz kodunun elementləri gözlənilən və proqnozlaşdırılan hala gəlir.

“Müasir dilçilikdə intensiv elmi işlənmələrin aparıldığı çox sayda yeni istiqamət və nəzəriyyə meydana çıxır. İngilis dilindəki frazeologiyanın öyrənilməsində bir neçə əsas istiqaməti ayırmaq olar: idrak, müqayisəli, linqvokultural, cinsiyət, leksikoqrafik və məktəbdə və universitetdə ingilis dilində frazeoloji vahidlərin tədrisi məsələləri”. [19, s. 37]

İngilis dilinin çox sayda frazeoloji vahidi bitki simvolizminin təsiri nəticəsində ortaya çıxmışdır. O.Hudentsova tezislərində qeyd edir: "Flora nümayəndələri, müəyyən bir ölkədəki bitkilərə aid edilən xüsusiyyətlər haqqında müəyyən mədəni məlumat daşıyan xüsusi semiotik işarələr kimi çıxış edirlər". [21, s. 85].

Beləliklə, fitonimlərin "bitkilərin mifoloji, dini, tarixi-etnoqrafik və mədəni kontekstlərdə rolunun öyrənilməsində" istifadə olunan mühüm kulturoloji anlayışlar olduğu iddia edilə bilər. [21, s. 87]

2.2. İngilis dilində fitonim tərkibli frazeoloji vahidlərin üslubi xüsusiyyətlərinin analizi

İngilis dilinin fitonimik frazeologiyasında struktur-semantik və koqnitiv kateqoriyaların müqayisəsi çərçivəsində aparılan tədqiqat qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrə uyğundur.

Çoxdilli frazeologiyanın müqayisəli təhlili onun antroposentrikliyini, insan ətrafında təşkilini təsdiqləyir. Dilin bu təbəqəsi bu və ya digər şəkildə insanlara, onların xarakter xüsusiyyətlərinə, məişətinə, şəxsi xüsusiyyətlərinə təsir edir, yəni fərdlərin xarici və daxili aləmini açır, ətraf aləmin etnik mədəniyyətlərinin qavranılmasını təsvir edir.

Eyni zamanda tədqiq olunan dillərdə həm ümumi, həm də xüsusi cəhətlər özünü göstərir. Dillər arasındakı oxşarlıq dünyanın müxtəlif linqvistik şəkillərinin ümumi frazeoloji fikirlərdə ifadə olunan assosiativ-obrazlı təfəkkürünün müəyyən şəkildə ümumiliyindən xəbər verir.

Frazeologizmlər, xüsusən də fitonimlər mədəniyyət və dil baxımından ən qiymətli vahidlər, mədəni qiymətləndirmənin qoruyucuları və xalqın ruhunun reallaşması elementləridir. Onlar xalqın tarixi və çoxəsrlik əmək və mənəvi fəaliyyəti təcrübəsini, mənəvi dəyərlərini, baxış və inanclarını əks etdirir.

Eyni zamanda, frazeoloji vahidlər və paremiyalar özünəməxsus xarakter daşıyan, idiomatiklik, dayanıqlıq və təkrarlanma qabiliyyəti kimi xüsusi fərqləndirici xüsusiyyətlərə malik linqvistik strukturlardır.

Frazeoloji vahidlər və paremiyalar müəyyən mədəni konnotasiyaya malik linqvistik əlamətlərdir. Onlar xalqın mədəniyyəti və mentaliteti haqqında ən mühüm məlumat mənbəyidir.

Frazeoloji vahidlərin və paremiyaların məzmun planı və ifadə planı müəyyən bir linqvomədəni birliyin dünyasının həm milli, həm də linqvistik mənzərəsini təmsil edir.

Frazeoloji vahidlərin mənalarının təbiəti bütövlükdə ana dilində danışanın əsas bilikləri, fərdin praktiki təcrübəsi, bu dildə danışan xalqın mədəni və tarixi ənənələri və hər bir konkret linqvistik şəxslə sıx bağlıdır.

Fitonimlər semantik lüğət növlərindən biri kimi bitkilərin müəyyən xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirir və eyni zamanda insanların mənəvi dünyasını əks etdirir. Fitonimlərin linqvokulturoloji aspektdə tədqiqi konkret xalqın müxtəlif linqvistik hadisələri haqqında müəyyən təsəvvür əldə etməyə, həmçinin dildənkənar reallığın dildə necə sındığını izləməyə imkan verir [5, s.63].

İstənilən fərd onu əhatə edən hər şeyə sanki adını verən, kainatda müxtəlif cisim və hadisələrin yerini müəyyən edən köməyi ilə reallığa uyğunlaşır. Ətraf aləmi dərk edən fərd, reallığı tam qavraya bilmir, buna görə də idrak prosesi mütərəqqi xarakter daşıyır. Bu prosesin nəticəsi alınan məlumatın qavranılması, bilik obyektləri haqqında mənanın formalaşması və əldə edilmiş biliklərin (anlayışların) strukturlaşdırılmasıdır.

Dil insanın daxili aləmi ilə xarici aləm arasında birləşdirici halqadır: insan reallıq prosesində mühiti dərk edərək, məhz bu idrakın nəticələrini dildə təsbit edir [3, səh.120]. Buna görə də, şəxsiyyətin fundamental münasibətindən, dünyanın elmi mənzərəsindən və onun linqvistik mənzərəsindən danışmaq olar.

Dünyanın frazeoloji mənzərəsi onun ayrılmaz linqvistik mənzərəsinin bir hissəsi hesab olunur. Dilin frazeoloji vasitələri ilə ifadə olunan dünyanın mənzərəsi nəzərdə tutulmur. Dünyanın bu şəkli ifadəsi nəticəsində ortaya çıxdı.

Dünyanın frazeoloji mənzərəsi insanın biliklərini, kainatın nizamı haqqında təsəvvürlərini ehtiva edir. Belə biliyin özəlliyi ondan ibarətdir ki, o, sadəcə yığılmış bilik deyil, daha çox onun obrazlı şəkildə yenidən düşünməsinin nəticəsidir [4, səh.36-40].

Frazeologizmlər – “apple of discord”, “the apple of one’s eye”, “the apple of Sodom”, kimi fərqli ifadə və mənalara sahib ola bilirlər - bu assosiativi aktuallaşdırırlar.

Fitonim tərkibli frazeoloji birləşmələrin bir hissəsi qədim mədəniyyətlər, xüsusilə də mifologiya ilə çox bağlıdır. “*To gain (win) laurels, reap one’s laurels*” – “qələbə çalmaq, hədəfinə çatmaq” ifadəsi dəfnə bitkisinin xüsusi rəmzi ilə əlaqəlidir. Çünki antik Yunan-Roma dövlətlərində dəfnə bitkisi şan-şöhrəti, zəfəri

simvolizə edirdi. Müasir ingilis dilində dəfnə bitkisi ilə bağlı bir çox frazeoloji birləşmələr mövcuddur: [59]

“rest on one’s laurels” – “əldə olunanlarla kifayətlənmək”

“to look to one’s laurels” – “məğlubiyyət qorxusu, tutduğu mövqeni itirmək qorxusu”.

Digər qrup fitonimik frazeoloji birləşmələr xristianlıq ənənələri ilə bağlıdır. Buna misal olaraq, “*a thorn in smb.’s flesh*” - “*baş bəlası*” ifadəsini göstərmək olar. Bu ifadə ilk dəfə Korinflilərin ikinci məktubunda öz əksini tapmışdır [58]

İngilis dilinin müxtəlif frazeoloji və izahlı lüğətlərini tədqiq edərək qeyd etmək olar ki, qızılgül komponenti olan qrup ən çox və daha tez-tez istifadə olunan hesab edilir. Qızılgül İngiltərədə ən çox sevilən gül növüdür və sevgi, gözəllik, güclü hisslərlə əlaqələndirilir:

“come up roses” – “bir işin uğurla öhdəsindən gəlmək”.

“come up/out of smelling of roses” – “nə qədər çətin olsa da öhdəsindən gəlmək”. [41, səh. 166]

“Banana”- (banan) fitoniminin işlənməsinə nəzər salaq:

1. “Any of several treelike plants of the genus *Musa*, especially *M. acuminata*, having a terminal crown of large, entireleaves and a hanging cluster of fruits”- “*Musa*, xüsusən də *M. acuminata* cinsinə aid bir neçə ağaca bənzəyən bitkilərdən biri, son tacı iri, iriyarpaqlı və meyvələri salxım halda olan bitkidir”;

2. “The elongated, edible fruit of these plants, having a thick yellowish to reddish skin and whitish, pulpy flesh.” – “Bu bitkilərin qalın sarımtıldan qırmızıya qədər qabığı və ağımtıl, dolğun ləti olan uzunsov, yeməli meyvələri olur”. [41, s.57]

Bu fitonimin obrazı və rəmzi frazeologiyada öz əksini tapmışdır:

to do/lose one’s banana (səbrini tükətmək)

drive one bananas (kiməsə stresli olduğunu hiss etdirmək)

"Banana" fitonimi "əsəbləşmək", "dəlisov olmaq", "özünə nəzarəti itirmək" kimi mənaları ifadə edir.

“A rolling stone (gathers no moss)” – “Həmişə səyahət edən və işini dəyişən bir insanın heç bir məsuliyyət daşımamaq kimi xüsusiyyətinin olduğunu, eyni zamanda daimi yaşayış yerinin olmaması kimi mənfi cəhətləri olduğunu ifadə edir”. “Hal was a bit of a rolling stone before he married and settled down”. - Hal evlənəndən əvvəl çox gəzən biri idi.

“A tumbleweed moment” - Bir adam gülməli və ya təhqiredici bir şey dedikdən sonra otağa düşən qəfil heyrtləndirici sükut.

“Barking up the wrong tree” – “səhv və ya yanlış yönləndirilmiş düşüncə xətti. "his wife thinks he's under suspicion, but I'm sure she's barking up the wrong tree" - "Arvadı onun şübhə altında olduğunu düşünür, amma əminəm ki, o, səhv yönləndirilib".

“Cherry” – “albalı” fitoniminin aşağıdakı tərifləri mövcuddur:

1. A small soft round fruit with shiny red or black skin and a large seed inside. – balaca, yumru qara və yaxud parlaq qırmızı qabıqlı, iri toxumlu meyvə. 2. A tree on which cherries grow, or a similar tree, grown for its flowers. – Albalı gətirən ağac, və yaxud kiçik ağac. 3. The wood of the cherry tree. -Albalı ağaclarından ibarət meşə. 4. A bright red cherry tree. – Parlaq albalı gətirən ağac. [55]

Bu fitonimin obrazı və rəmzi frazeologiyada öz əksini tapmışdır:

“cherry on the cake”- “baş verə biləcək hadisələrin zirvəsi”

“a bowl of cherries” - “gözəl”

“a bite of (at) the cherry” – “ikinci şans”

“cherry picking” - “ən faydalı variantı seçmək”

Metaforik köçürmənin obyektiv xüsusiyyətləri, bir bitkinin gözəlliyi və xoş qoxusu sayəsində fitonimin semantik quruluşundakı müsbət qiymətləndirmə komponenti ilə motivasiya olunur.

Bu fitonim vasitəsi ilə maliyyə münasibətləri konseptləşdirilir. Bu frazeoloji vahidlər müsbət qiymətləndirmə mənası ilə xarakterizə olunur.

“Çobanyastığı” (chamomile) aşağıdakı kimi xarakterizə olunur:

(Plants) a small low – growing European plant, *Bellis perennis*, having a rosette of leaves and flower heads of yellow central disc flowers and pinkish –

white outer ray flowers: family Asteraceae (composites); an excellent person or thing; pushing up the daisies dead and buried. –, *Bellis perennis*, ləçəklərinin ətrafı açıq çəhrayı, mərkəzi sarı, xaricə doğru açılan, *Asterasia* ailəsinə mənsub olan, Avropada yetişən kol bitkisi. [56]

İngiltərədə “çobanyastığı”, “qızçiçəyi” – *cammomile*, *daisy* fitonimi günahsızlığı və saflığı simvollaşdırır. Belida pərisinin emblemi sayılır. Günəş prinsipini əks etdirir, çünki bu çiçəyin adı qədim ingilis dilində də bilinirdi.

“Çobanyastığı” fitoniminin təsviri və rəmzi aşağıdakı sabit ifadədə əks olunur:

“Upsadaisy”! (Yıxılmış uşağa göstərilən mehribanlıq)

“Upsee–daisy”! (büdrəmək)

“Upsy–daisy”! (adətən arxayınlıq ifadə etmək üçün istifadə olunur.)

“To be as fresh as a daisy” – “təptəzə, tərəvətli”. “I will be as fresh as a daisy only after a cup of coffee”. – “ Bir fincan qəhvə içdikdən sonra özümə gələ biləcəm (canlanacam).”

“Grasp the nettle” – “cəsarət və cəsarətlə bir şeyə cəhd etmək və ya yanaşmaq”. The government should grasp the nettle of devaluation - Hökumət devalvasiyanın həlli üçün yeni layihələrə cəhd etməlidir.

“Bouquet of orchids” – “Kimsə tərifə layiq bir iş görüb”.

“Broken reed” – “dəstək və ya kömək üçün güvəndikdə uğursuz olan kimsə”. ‘Under stress he showed himself to be a broken reed.’ – “Stress altında özünü çox uğursuz kimi göstərdi.”

“Can't see the forest for its trees” – “vəziyyətə çox qarışdığınız üçün hadisələri aydın başa düşə bilməmək”. E.g: “He is too busy on the outside looking in that he cant see the forest for the trees”. – “O, elə hey çöldən içəri baxırdı çünki, heç bir hadisəni anlamırdı.”

Lily – any scaly bulbed plant of the genus *Lilium*, having showy, funnel–shaped or bell– shaped flowers; Zənbaq – parlaq, və ya zəng şəkilli çiçəkləri olan *Lilium* cinsinə aid soğanlı bitki- 2. The flower or the bulb of such a plant; Belə bir bitkinin çiçəyi və ya soğanı 3.Any of various related or similar plants or their flowers, as the mariposa lily or the calla lily. [52]

Müasir ingilis dilində bir neçə frazeoloji birləşmə mövcuddur ki, onların komponentlərindən biri “lily” – “zanbaq” bitkisidir:

“to gild the lily” – “lazımsız bəzək vurmaq”;

“lily of the valley” – “inciçiçəyi” (hərfən); “bol şans, iffət rəmzi”;

“(as) pure as a lily” – “zanbaq kimi saf, təmiz”.

“yellow lily” – “qorxaqlıq, ağciyərlik”

“Easy as falling off a log” – (dirəkdən düşmək qədər asan) Hər bir xalqın özünəməxsus söz tərzini və ifadələri vardır. Bu ifadələrin bəzilərini başa düşmək asandır. Sözlər beynimizdə bir şəkil yaradır. Əgər hər hansı bir insan nə vaxtsa yıxılmış ağac gövdəsi üzərində gəzməyə çalışsa, ifadənin nə demək olduğunu tam başa düşəcək.

Daha bir neçə fitonim tərkibli frazeoloji birləşmələrə nəzər salaq:

“(Something) is not a bed of roses” – “heç də həmişə xəyal edilən kimi olmamaq, yağ-bal içində olmamaq” – “My new job is not a bed of roses but I like it” – “Yeni işimdə heç də hər şey qaydasında deyil, lakin mən bundan razıyam”.

“An (old) chestnut” – “çeynənmiş söhbət, hadisə” – “I’m sorry but I can’t laugh at this old chestnut”.- “Bağışla, ancaq mən daha bu çeynənmiş söhbətə gülməyəcəm”.

“Never a rose without a/the prick/thorn” – “Gül tikansız olmaz, gülü sevən tikanına qatlaşmalıdır.”- “He won a lottery and had to pay the unbelievable amount of taxes. Never a rose without a prick!” - “O lotereyanın qalibi oldu və inanılmaz məbləğdə vergi ödəməli idi. Gül tikansız olmaz!”

“The grass is always greener on the other side of a fence.” – “Qıraqdan baxana döyüş asan gəlir”. – “He said that Jack had a great job and a high salary. But Jack works almost 24/7, the grass is always greener on the other side of a fence”.- “O deyir ki, Cək yüksək maaş alır, lakin onun 24/7 çalışdığından xəbəri yoxdur, qıraqdan baxana döyüş asan gəlir.”

“To hit the hay” – “yatmaq, yuxuya getmək”. “You are so tired! You should hit the hay.” – “Çox yorulmusan! Yatmalısan.”

“To make hay while the sun shines” – “fürsətdən istifadə etmək”. “Real estate sales are improving now so I’ll make hay while the sun shines and sell our house”-
 ”Daşınmız əmlak bazarı gətdikcə yaxşılaşır beləliklə mən fürsəti əldən verməməliyəm.”

“To nip (something) in the bud” - “başlamadan bitirmək, şiddətlənmədən yatırmaq”. “The government should nip this strike in the bud with the help of negotiations.” – “Hökumət danışıqlar vasitəsilə tətili dayandırmalıdır.”

“To sow/plant the seeds of (suspicion/discord/something)” - “şübhə, nifaq toxumu səpmək, əkmək” – “Having said those words, he planted the seeds of doubt in my mind.” – “O bu sözləri işlədərək ağımda şübhə yaratdı.” [57]

Bu fitonimik komponentlə substantiv frazeoloji vahidlər üstünlük təşkil edir.

Nəticə

“Müasir ingilis dilində fitonim tərkibli frazeologizmlərin linqvistik təhlili” mövzusunda yazılmış tədqiqat işində mövzu ilə bağlı aparılan araşdırmalardan əldə edilən məlumatlar dissertasiya işinin fəsilələrində qeyd edilmişdir. Bu məlumatların ümumiləşdirilməsindən konkret olaraq aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

— Frazeoloji vahidlər kommunikativ məqsədlərə xidmət edən söz birləşmələridir bu vahidlər xalqın həyat və məişəti, adət və ənənələri ilə bağlı yaranır. Frazeoloji vahidlər dilin yaradıcısı və daşıyıcısı olan xalq tərəfindən yaradılır. Belə vahidlər milli səciyyə daşıyır və məhz buna görə də başda dillərə eyni ilə tərcüməsi mümkün deyil və belə hallarda frazeoloji birləşmələrin müqabil dildəki ekvivalentini tapmaq lazımdır. Frazeoloji vahidlər xalqın həyat tərzini, obrazlı təfəkkürünü və milli ruhunu özündə əks etdirir. Frazeoloji ifadələrin əksəriyyəti insanla və onun həyat tərzinin müxtəlif sahələri ilə bağlıdır. Frazeoloji vahidlərin mənası dərin və yığcam olur. Frazeoloji birləşmələr üçün səciyyəvi olan xüsusiyyətləri bir sıra tədqiqatçıların fikrincə ümumiləşdirərək bu cür göstərmək olar: məcazilik, məna bütövlüyü, sabitlik, başqa dilə hərfən tərcümə edilə bilməmə, sözə ekvivalentlik, obrazlılıq, emosional boya və s. Lakin bütün məcazi mənalı və ya başqa dilə hərfən tərcümə edilə bilməyən söz və ya sabit tərkiblərin heç də hamısı frazeologiyaya daxil deyildir. Tədqiqat işinin ilk fəsilindəki 1.1-də bu məsələ ətraflı şəkildə araşdırılaraq əldə edilən məlumatlar təqdim edilmişdir.

— Frazeoloji vahidin semantik, struktur və funksional xüsusiyyətləri onu bir sıra əlamətlər toplusu ilə digər dil vahidlərindən ayırır. Frazeoloji vahidin leksik mənası onun tək-cə mətndə deyil, həm də kontekstdə reallaşa bilən, leksikoqrafik təsvir və şərhə praktiki olaraq aşkara çıxaran kateqorik xüsusiyyətlərindən biridir. Struktur-semantik təsnifata uyğun olaraq seçilmiş frazeoloji vahidlərin ən çoxsaylı qrupunu substantiv frazeoloji vahidlər, daha sonra şifahi frazeoloji vahidlər, atalar sözü və bu tipli

frazeoloji vahidlər, sifət frazeoloji vahidləri, zərf frazeoloji vahidləri təşkil etmişdir.

- Frazeoloji vahidlərin və fitonim komponentli paremiyaların tədqiqi mədəni dilçilik baxımından son dərəcə aktualdır, çünki bu xüsusi linqvokulturalarda ətraf aləmin qavranılmasını tam əks etdirən çoxlu sayda assosiativ mənaların meydana çıxacağı güman edilir.
- Bitki aləminə məxsus hər bir obyekt, yəni ot, tərəvəz, meyvə, toxum, dən, kol vəs. insanlarda və onlar arasındakı ünsiyyətdə daima müsbət və mənfi münasibətlər doğurur. Həmin münasibətlərin müxtəlif formada təzahürü isə frazeoloji birləşmələrdə öz əksini apmışdır.
- Frazeoloji ifadələrin böyük bir qismi komponentlərindən biri və yaxud bir neçəsi bitki adları, başqa sözlə fitonimlərlə ifadə olunanlardan ibarətdir. Fitonimlər: hər hansı müəyyən bir əlamətlərə görə qurulmuş tematik qruplar əmələ gətirir: çiçək, ot, kol, ağac adları və s. onların hər biri xalqlarda təkrarlanan və təkrarlanmayan emosional və pragmatik təyinatlı birləşmələr yaradır. Buna görə də azərbaycan və ingilis dillərində mövcud olan fitonim tərkib hissəli frazeoloji vahidlər həm unikal həm də oxşar xüsusiyyətlər sərgiləyir. Buna misal olaraq, gül tikansız olmaz.
- Fitonimlərin frazayaratma qabiliyyəti müxtəlifdir. Bu o deməkdir ki, fitonimlər heç də hamısı frazeoloji ifadələr yaradılmasında rol oynamır. Məsələn, ingilis dilində "dəfnə" məzmunlu sözün frazayaratma imkanında böyük məhsuldarlıq nəzərə çarpdığı halda, "orchid" (orkid) - (a bouquet of orchids) ifadəsi isə məhsuldarlıq dərəcəsinə görə bu imkandan məhrumdur.
- Fitonim məzmunlu frazeoloji vahidlərin əksər qismini atalar sözləri və zərb-məsəllər təşkil edir. Bu sözlərdən mənasında yalnız ikiplanlı olanları, frazeologiyaya aiddir. Bu başlıq altında birbaşa ifadə etdiyi mənanı itirməyib, eyni zamanda məcazi mənada işlənən atalar sözləri və zərb-məsəllər nəzərdə tutulur.
- Floristik məzmunlu frazeoloji birləşmələr dil daşıyıcılarının demək olar ki, bütün sosial siniflərinə aid olan dialektlərdə meydana gəlib fəaliyyət

göstərir. Buna görə də onlardan bəziləri dildə ümumişlək olduğu halda, bəziləri məhdud işlənmə dərəcəsinə malik olaraq məhəlli xarakter daşıyır.

- Göstərilmiş nümunələrdən aydın olur ki, bitki tərkibli frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi zamanı bəzi çətinliklər ortaya çıxsada, əksər vahidlərin dilimizdə qarşılığı mövcuddur.
- Görndüyü kimi, fitonim tərkibli frazeoloji birləşmələr digər mənalı frazeoloji birləşmələr kimi dilin leksik tərkibinin inkişafında böyük rola malikdir. Günü gündən həmin modellər üzrə frazeoloji birləşmələr yaranmaqdadır. Bu tip frazeoloji birləşmələr dilin leksik fondunun zənginləşməsində ən çox işlənən ünsiyyət vasitələrindən biridir.
- Fitonimik frazeoloji birləşmələrin əmələ gəlməsi konkret bir dilin yalnız müvafiq leksik inventarı ilə müəyyənləşmir; həmçinin o həmin dilin sözyaratma imkanlarını, qrammatik sistemi ilə də təyin olunur.
- Frazeoloji vahidlərdə və paremiyalarda fitonimlərin tədqiqi dünyanın xüsusi mədəni, səciyyəvi mənalara doymuş, özünəməxsus mədəni konnotasiyalar və assosiasiyalar ilə təsəvvür edilən milli mənzərəsini təqdim etməyə imkan verir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində:

1. Ağayeva Günay. İngilis dilində fitonimlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri. // Filologiya məsələləri, №18, 2017. 439 s.
2. Babayev A. Azərbaycan dilinin leksikası. 1978
3. Babayev. A. Dilçiliyə giriş. 1992.
4. Babayeva E.A. İngilis və Azərbaycan dillərində fitonimlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri. Mag. diss. Bakı, 2017, 82 s.
5. Bağırov Nizami. “Dədə Qorqud” dastanlarında somatik frazeologizmlər. // Dil Araşmaları Gü 2016/19. 177-287 s.
6. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı-1970
7. Dəmirçizadə. Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyyəti. Bakı-1962.
8. Əsədova Məlihə. Qərb qrupu dialekt və şivələrində “bağ” somatizmləri. Gənc tədqiqatçıları III Beynəlxalq Elmi Konfransı Materiallar. II kitab. 2015. 683 s.
9. Hacıyeva. Ə. Hacıyeva. A. İngiliscə-azərbaycanca frazeoloji lüğət. 2006.
10. Həsənov. A. Azərbaycan dilinin frazeologiyası. Bakı-1970.
11. Hüseynov Vüqar. Somatik frazeologizmlər. // Gənc tədqiqatçıların III Beynəlxalq Elmi Konfransı. Materiallar. II kitab. 2015. 883 s.
12. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı: Nurlan, 2008, 442s.
13. Kazımov Qəzənfər. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı: Elm və Təhsil, 2010.
14. Qurbanov. A. Müasir Azərbaycan dilinin frazeologiyası. Bakı-1963.
15. Musayev O.İ. Azərbaycanca-ingiliscə lüğət. Bakı: Azərbaycan Dövlət Dillər İnstitutu nəşriyyəti, 1998, 646 s.
16. Sadıqova Elzadə. Azərbaycan dilində “baş” komponentli frazeoloji vahidlər. // Gənc tədqiqatçıların III Beynəlxalq Elmi Konfransı.
17. Seyidov. Y. Azərbaycan ədəbi dilində söz birləşmələri. Bakı-1966

18. Türksevər (Musayev) O.İ. İngiliscə-azərbaycanca lüğət. Bakı: Qismət, 2008, 1674 s.

19. Vəliyeva. N. Ç. İngiliscə-azərbaycanca-rusca lüğət. Bakı-2006.

20. Jukov V.P. Frazеoloji dönüşlərin semantikasi. - M., 1978

Rus dilində:

21. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. - Л., 1963.

22. Арнольд И.В. Лексикология Английского Языка. Москва, 1977, 334с.

23. Балли Ш. Французская стилистика. М.: Иностр. литер., 1909, русский перевод –1961, с. 21.

24. Бенвенист Э. Уровни лингвистического анализа / Пер. с фр.К.Г. Филоновой // Новое в лингвистике / Сост. В.А. Звегинцев. - М.. 1965. - Вып. IV.

25. Берлизон С.Б. Специфика семантики фразеологических единиц и роль структурных компонентов в ее определении // Семантическая структура слова и фразеологизма: [Сб.] - Рязань, 1980.

26. Гаврин С.Г. Фразеология современного русского языка. - Пермь, 1974.

27. Добровольский Д.О. Основы структурно-типологического анализа фразеологии современных германских языков (на материале немецкого, английского и нидерландского языков): Дис. ... д-р филол. наук. - М.. 1990 (а).

28. Компонентом-фитонимом / Е.А. Петрунина // Вестник университета Российской Академии образования. – 2009. – № 1. – С. 53-58.

29. Кунин А.В. Английская фразеология. - М., 1970.

30. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. - М., 1972.

31. Ожегов С.И. О структуре фразеологии (в связи с проектом фразеологического словаря русского языка). Лексикографический сборник. М., 1974, вып. II, с. 38.

32. Петрунина Е.А. Семантика английских фразеологических единиц с Компонентом-фитонимом / Е.А. Петрунина // Вестник университета Российской Академии образования. – 2009. – № 1. – С. 53-58.

33. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2010. – 437 с.

34. *Савицкий В.М.* Английская фразеология: проблемы моделирования. - Самара, 1993 (а).

35. *Смирницкий А.И.* Лексикология английского языка. - М., 1956.

36. *Смит Л.П.* Фразеология английского языка / Пер. с англ. А.Р. Игнатъева. - М., 1959.

İngilis dilində:

37. A.J.Cromin. The thing of Beauty, p.4, ch.V, 1941

38. Arnold I.V. Müasir İngilis dilinin stilistikası. - L. 1973.

39. Ch.Dickens. The Old Curiosity shop. Ch.1., 1990

40. Dictionary of Idioms. – Birmingham : HarperCollins Publishers, UK, 1997. – 493 pp.

41. Hajiyeva A. Contrastive Lexicology. Baku: Science and Education, 2013, 211p.

42. Th.Dreiser, "Carrie Sister", səh. XXII

43. Hockett C.F. A Course in Modern Linguistics. New York: Prentice Hall College Div., 1958, s. 172.

44. HG Wells, "Invisible Man", 1897.

45. New Webster's Dictionary and Thesarus of the English Language Lexicon Publications, INC, Danbury, CT. Printed and Manufactured in the United States

Alman dilində:

46. Fleischer W. Phraseologie der deutsche Gegenwartssprache. Tübingen, 1997, s.22.

47. Wotjak G. Nichtidiomatische Phraseologismen: Substaniv-Verb-Kollokationenein Fallbeispiel. In Sandig, B. Hg., 1944, s. 657

İnternet resursları:

48. <http://www.dslib.net>
49. <https://aem.az/>
50. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/chamomile>
51. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/draw-get-the-short-straw>
52. <https://spravochnick.ru/>
53. <https://webcache.googleusercontent.com/>
54. <https://www.merriam-webster.com/>
55. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/cherry>
56. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/lily>
57. King James Bible Online [electronic resource]. – Mode of access <http://www.kingjamesbibleonline.org/>
58. www.guardian.co.uk/
59. www.english.ru